

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาบูรณาการและพัฒนาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยครั้งนี้ โดยอาศัยแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในประเด็นต่อไปนี้

1. การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน
2. แนวคิดการมีส่วนร่วม
3. แนวคิดการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา
3. องค์ประกอบหลักในการพัฒนาให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียน
4. หลักการวิจัยและการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
5. กระบวนการ AIC
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
7. กรอบแนวคิดการวิจัย

การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน

การศึกษาขั้นพื้นฐาน เป็นปัจจัยที่จำเป็นและมีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่าปัจจัยพื้นฐานอื่น ๆ ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค หากประชาชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือทั้งหมดขาดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ก็เท่ากับชีวิตขาดสิ่งที่จำเป็น ชีวิตก็จะตกอยู่ในภาวะยากเข็ญ ค้อยคุณค่าขาดความสมบูรณ์ ขาดคุณภาพ และขาดความปกติสุขที่สามัญชนพึงได้รับ มีผลกระทบต่อประชาชน ฉะนั้นรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 (อ้างแล้ว) จึงได้กำหนดไว้ในมาตรา 43 มีสาระสำคัญว่า ประชาชนไทยมีสิทธิเสมอกันในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่า 12 ปี โดยรัฐต้องจัดให้ทั่วถึง มีคุณภาพและไม่เก็บค่าเล่าเรียน ซึ่งระบบการจัดการศึกษาโดยทั่วไปก็จะเริ่มตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถึงมัธยมศึกษาปีที่ 6 ทั้งสายสามัญและสายอาชีพ จึงได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 โดยมีสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาขั้นพื้นฐาน 12 ปี และการศึกษาภาคบังคับ 9 ปีไว้ว่า ให้มีการศึกษาภาคบังคับจำนวน 9 ปี โดยให้เด็กซึ่งมีอายุย่างเข้าปีที่ 7 เข้าเรียนในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน จนอายุย่างเข้าปีที่ 16 ปี เว้นแต่

สอบได้ชั้นปีที่เก้าของการศึกษาภาคบังคับ (มาตรา 17) และการจัดระบบโครงสร้างและกระบวนการจัดการศึกษาให้ ยึดหลักดังนี้ (มาตรา 9) (2) มีการกระจายอำนาจไปสู่เขตพื้นที่การศึกษา สถานศึกษา และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (มาตรา 9) (6) การมีส่วนร่วมของบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา และสถาบันทางสังคมอื่น ๆ (มาตรา 14) ให้มีคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อทำหน้าที่กำกับ ส่งเสริม สนับสนุนกิจการของสถานศึกษา ประกอบด้วย ผู้แทนครู ผู้แทนผู้ปกครอง ผู้แทนองค์กรชุมชน ผู้แทนองค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้แทนศิษย์เก่าของสถานศึกษา และผู้ทรงคุณวุฒิ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีสิทธิจัดการศึกษา ในระดับหนึ่งหรือทุกระดับตาม ความพร้อม ความเหมาะสมและความต้องการในท้องถิ่น (มาตรา 41)

ความเป็นมาของการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน

การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยเฉพาะการจัดการศึกษาระดับประถมศึกษา นับว่าเป็นการศึกษาที่มีความสำคัญมาก และอาจกล่าวได้ว่าการจัดการศึกษาทุกระดับนั้น การศึกษาระดับประถมศึกษาความสำคัญสูงสุด เพราะเป็นทั้งการศึกษาภาคบังคับและเป็นการศึกษาเพื่อปวงชน ดังที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งเป็นผู้ผลักดันพระราชบัญญัติการศึกษาภาคบังคับฉบับแรกได้กล่าวไว้ว่า “การจัดการศึกษาสำหรับหมู่คณะถึงจะจัดให้สูงสุดเพียงใด ก็ไม่ใช่กำลังที่แท้จริงของชาติ ดังนั้น จงอย่าเพียรสร้างยักษ์และเทวดาเลย จงพยายามยกคนทั้งชาติให้สูงขึ้นพร้อมกันเถิด” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการจัดการศึกษาระดับประถมศึกษามีความสำคัญเกี่ยวข้องกับคนส่วนใหญ่ของประเทศ นอกจากนี้การศึกษาระดับประถมศึกษายังถือเป็นการศึกษาภาคบังคับของประเทศไทย โดยเริ่มมีการประกาศใช้ พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ซึ่งบังคับให้เด็กไทยที่มีอายุระหว่าง 8 - 14 ปี ต้องเข้าเรียนในระดับประถมศึกษา ซึ่งในขณะนั้นบังคับถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 แต่ก็ยังทำไม่ได้อย่างทั่วถึง จนถึงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สหรัฐอเมริกาได้ให้ความช่วยเหลือแก่ ประเทศไทย ทั้งด้านเศรษฐกิจ การศึกษา และการทหาร นักการศึกษาไทยได้รับทุนไปเรียนต่อในประเทศสหรัฐอเมริกาและประเทศอังกฤษ ได้นำเอาแนวคิดการจัดการศึกษาของประเทศ ทั้งสองมาใช้ ซึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาที่สำคัญ คือ การประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 และกำหนดให้มีการขยายการศึกษาภาคบังคับระดับประถมศึกษาจาก 4 ปี เป็น 7 ปี แต่เนื่องจากสภาพทางเศรษฐกิจและการเมืองอยู่ในภาวะที่ไม่เรียบร้อยเกิดการปฏิวัติ มีการระดมทุนจากต่างประเทศ มีการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และเพื่อเตรียมคนรองรับการปกครองระบอบประชาธิปไตยและเศรษฐกิจสังคมที่เปลี่ยนแปลงสภาพการศึกษาแห่งชาติจึงได้วางแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 กำหนดให้คนไทยทุกคนต้องเรียนจบชั้น

ประถมศึกษาปีที่ 7 โดยพยายามขยายการศึกษาภาคบังคับออกไปทั่วประเทศ แต่ไม่ประสบความสำเร็จมีนักการศึกษาและผู้เชี่ยวชาญจากธนาคารโลกเห็นว่า แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 ไม่เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองในขณะนั้น และเห็นว่าการศึกษาภาคบังคับในระดับประถมศึกษา 7 ปีนั้นทำให้สำเร็จได้ยาก เห็นว่าควรจัดการศึกษาภาคบังคับเพียง 6 ปีให้ดีกว่า จึงมีการจัดทำแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 กำหนดไว้ชัดเจนว่าการศึกษาภาคบังคับ คือ การศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 1 – 6 มีการประกาศใช้หลักสูตรประถมศึกษาพุทธศักราช 2521 ซึ่งกำหนดเป็นหลักสูตรที่มีแนวทาง แกไขความไม่เสมอภาคทางการศึกษา และความเป็นเอกภาพของการบริหารการประถมศึกษา และได้ตั้งสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติขึ้นเป็นกรมหนึ่งในกระทรวงศึกษาธิการ โดยถือว่าเป็นหน่วยงานหลักในการจัดการศึกษาภาคบังคับ คือ การศึกษาระดับประถมศึกษาตามพระราชบัญญัติประถมศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2523

หลังจากมีการใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 เป็นช่วงที่ประเทศไทยและทั่วโลกได้มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยีมาก โดยเฉพาะความเจริญทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ประเทศไทยมีการติดต่อกับโลกภายนอกอย่างกว้างขวาง ซึ่งทำให้สังคม และประชาชนปรับตัวไม่ทัน สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม การพัฒนาด้านวัตถุและการพัฒนาด้านจิตใจไม่สมดุล รัฐบาลเห็นว่าการศึกษาที่เป็นอยู่ไม่ตอบสนองความต้องการในการพัฒนาบุคคลในท้องถิ่น และประเทศได้คิดหาที่ควร จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาในด้านหลักการ จุดมุ่งหมาย และแนวทางจัดการศึกษา เพื่อให้การศึกษาเป็นกระบวนการที่ช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตให้เป็นไปตามแนวทางที่พึงประสงค์ และเหมาะสมกับบริบทของประเทศ จึงได้ประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 และกำหนดนโยบายเกี่ยวกับการจัดการศึกษาภาคบังคับให้ทั่วถึงมีคุณภาพและสะดวกแก่ผู้เรียน โดยสถานศึกษาของรัฐต้องจัดการศึกษาภาคบังคับแบบให้เปล่า แต่ไม่ได้บังคับให้จัดถึงขั้นใด นอกจากกำหนดว่า การศึกษาระดับมัธยมศึกษา เป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานของปวงชน เรงรัดและขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานให้ทั่วถึงเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนให้สูงขึ้น ซึ่งจากผลการประชุมระดับโลกเรื่องการศึกษาเพื่อปวงชน ที่จัดขึ้นในประเทศไทย เมื่อเดือนมีนาคม 2533 เพื่อประกาศเจตนารมณ์ร่วมกัน ที่จะจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองความต้องการเรียนรู้ขั้นพื้นฐานเพื่อปวงชน ในแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 – 2539) จึงได้กำหนดนโยบาย เรงรัดและพัฒนาการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อปวงชน และให้ความหมายของการศึกษาเพื่อปวงชนไว้ว่า เป็นการศึกษเพื่อชีวิตที่มีคุณภาพของประชาชนไทย ช่วยให้ประชากรมีคุณธรรมในการดำรงอยู่ ร่วมกันในสังคม มีความรู้ ความสามารถ และทักษะในการแสวงหาความรู้ได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

และทันต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคมในอนาคต มีความสามารถในการประกอบอาชีพพึ่งตนเองได้ และดำรงชีวิตได้อย่างมีศักดิ์ศรี มีความสามารถในการพัฒนาตนเอง มีความรับผิดชอบ และมีบทบาทร่วมในการพัฒนาสังคมได้อย่างเหมาะสม โดยได้กำหนดหลักการของการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อปวงชนไว้ว่าการศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นสิทธิและหน้าที่ที่ประชาชนไทยทุกคนต้องมีและได้รับโดยไม่จำกัดเพศ วัย ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม ภูมิฐานะ ความเชื่อทางศาสนา และข้อจำกัดอื่นใด โดยที่ประชาชนทุกคนและทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจะต้องให้ความสำคัญสนับสนุน และมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ซึ่งจะต้องมีคุณภาพและเป็นการศึกษาต่อเนื่องตลอดชีวิต และรัฐมีหน้าที่สนับสนุนให้ กว้างขวางและทั่วถึง

การศึกษาภาคบังคับ 9 ปี

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ซึ่งเป็นหน่วยงานหลักที่ดูแลรับผิดชอบการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานของรัฐ ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องดำเนินงานเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงในการจัดการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 โดยให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการมากขึ้น จึงได้กำหนดนโยบายการดำเนินงานการศึกษาภาคบังคับ 9 ปี ดังนี้

นโยบาย

จัดการศึกษาให้เด็กวัยการศึกษาภาคบังคับ 9 ปี ในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้นอย่างทั่วถึง และสนับสนุนให้เรียนต่อเนื่องจนจบการศึกษาขั้นพื้นฐาน 12 ปี โดยการให้การสนับสนุนช่วยเหลือเป็นพิเศษ สำหรับกลุ่มด้อยโอกาสทุกประเภทให้สามารถจัดได้ในรูปแบบที่เหมาะสมและมีคุณภาพ

เป้าหมาย

1) เด็กวัยการศึกษาภาคบังคับ 9 ปี ในระดับประถมศึกษา และมัธยมศึกษาตอนต้นได้มีโอกาสรับการศึกษาในสังกัด 5,451,100 คน (ระดับประถมศึกษา 4,784,100 คน ระดับมัธยมศึกษา 667,000 คน) โดยให้แต่ละพื้นที่ได้จัดให้เด็กกลุ่มที่ยังด้อยโอกาสได้รับการศึกษาเพิ่มขึ้น

2) นำร่องจัดการศึกษาภาคบังคับ 9 ปี อำเภอละ 1 ตำบล หรือ 1 กลุ่มโรงเรียนตามความเหมาะสม รวม 875 พื้นที่

งานและกิจกรรม

1) สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัด ทดลองจัดการศึกษาภาคบังคับ 9 ปี ในทุกอำเภอ ๆ ละ 1 ตำบล หรือ 1 กลุ่มโรงเรียน ตามความเหมาะสม เป็นพื้นที่พัฒนาการศึกษาแบบองค์รวม สร้างองค์ความรู้และเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

2) ทุกพื้นที่จัดทำแผนที่การศึกษา โดยการใช้เครือข่ายสถานศึกษาใน 1 ตำบล หรือ 1 กลุ่มโรงเรียน ร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อบต. เทศบาล) ร่วมกันใน ลักษณะคณะกรรมการประกอบด้วยผู้บริหารโรงเรียน ครู กรรมการโรงเรียน กรรมการ องค์การบริหารส่วนตำบล / เทศบาล ทำการสำรวจและจัดทำข้อมูลประชากรวัยเรียนการศึกษาภาคบังคับ 9 ปี ในเขตพื้นที่ทั้งที่มีชื่อในทะเบียนราษฎร และไม่มีหลักฐาน จัดทำข้อมูลเป็นรายโรงเรียน และรายพื้นที่

จะเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน และการดำเนินการตามนโยบายการจัดการศึกษาภาคบังคับ 9 ปี โดยให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม เป็นความจำเป็นที่หน่วยงานรับผิดชอบจะต้องเร่งดำเนินการ ทั้งการจัดทำข้อมูลประชากรวัยเรียน การศึกษาความเป็นไปได้ของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา เพื่อเป็นการนำร่องก่อนการประกาศบังคับใช้ตามกฎหมายต่อไป

แนวคิดของการมีส่วนร่วม

ความหมายของการพัฒนาโดยการมีส่วนร่วม

ได้มีผู้ให้ความหมายของการพัฒนาโดยมีส่วนร่วมไว้หลายความหมาย เนื่องจากไม่สามารถให้ความหมายได้อย่างเฉพาะเจาะจง เพราะขึ้นอยู่กับกรอบแนวคิดของการมีส่วนร่วม เป้าหมายและกระบวนการของการพัฒนาแต่ละงาน จึงขอสรุปโดยแยกความหมายที่มีลักษณะใกล้เคียงกันในแต่ละด้านไว้ด้วยกันดังนี้

1. ด้านกระจายอำนาจ เฮิร์ช (Hirsch, 1990, p. 229) เห็นว่าการพัฒนาโดยการมีส่วนร่วม (Participatory Development) หมายถึงการทำให้ประชาชนที่ถูกกีดกันออกไป ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการที่จะได้รับผลประโยชน์จากทรัพยากร และสังคมร่วมกันโดยนัยสำคัญของการพัฒนาโดยการมีส่วนร่วม จะเน้นการใช้ยุทธศาสตร์ที่ทำให้ประชาชนมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในสังคมที่กว้างขึ้น เพื่อวิถีชีวิตที่เป็นอยู่ของตัวเองกำหนด มากกว่าการที่จะให้บุคคลอื่นมากำหนด และการรวมตัวกันเพื่อร่วมกันพัฒนาจะเป็นวิธีที่ส่งผลต่อความเป็นอยู่ของผู้เกี่ยวข้องได้มากทางหนึ่ง โดยการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมนี้ จะต้องเน้นให้ผู้เกี่ยวข้องทั้งหมดร่วมกันค้นหาปัญหา หาวิธีการแก้ไข วางแผนงาน ตัดสินใจ และลงมือปฏิบัติ ซึ่งเป็นการใช้อำนาจที่แท้จริงในการพัฒนาตัวเอง ที่จะช่วยสร้างความ มั่นใจ ความคิดอันเป็นอิสระ และความกล้าแข็งพอที่จะสร้างชุมชนและพึ่งพาตนเองได้อย่างจริงจัง เช่นเดียวกับที่ อภิชัย พันธเสน (2539, หน้า 30) เห็นว่าการมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การมีอำนาจตัดสินใจที่เน้นในเรื่องอำนาจและการควบคุม โดยประชาชน เกี่ยวกับกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิต และความเป็นอยู่ของประชาชน

2. **ด้านวาทกรรมทางภาษา** ความหมายของคำว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน ประชาชนเข้าใจว่าเป็นการร่วมมือกัน มีการแบ่งปัน และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของส่วนรวม ซึ่งในความจริงชาวบ้านเองมีประสบการณ์เกี่ยวกับการมีส่วนร่วม มีความสามารถในการควบคุม การใช้ทรัพยากร ร่วมกัน เช่น การใช้น้ำจากลำเหมืองในการทำนา แต่จากการที่สถาบันจากภายนอกเข้ามาเป็นผู้ควบคุมการใช้น้ำ ออกกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ทำให้ชาวบ้านไม่ได้ตระหนักถึงความ มีศักยภาพของตนเอง ไม่คิดว่าทำไมตนเองจึงไม่มีอำนาจที่จะเปลี่ยนแปลง แก้ไขปัญหาที่เกิดใน ชุมชนของตนเองได้ และในวาทกรรมของ การมีส่วนร่วม ก็จะเรียกกันว่า การเข้ามามีส่วนร่วม โดยนำการมีส่วนร่วม โยงเข้ากับความเต็มใจในการร่วมทำงานตามโครงการของรัฐ ที่มีเจ้าหน้าที่ เป็นผู้ริเริ่มคิด ในกรณีของสภาตำบล การมีส่วนร่วม หมายถึง การปรับตัวให้เข้ากับขั้นตอนของ การทำงานของทางราชการ มากกว่าแนวคิดเกี่ยวกับความหมายของการมีส่วนร่วมโดยนัยของ วาทกรรม จึงไม่มีหลักการของการริเริ่มของคนในชุมชน ที่มีความหลากหลาย แตกต่างไป จากความหมายของการมีส่วนร่วมในด้านอื่นที่เน้นหลักการด้านนี้

3. **ด้านลักษณะของการมีส่วนร่วม** กาญจนา แก้วเทพ (2538, หน้า 99) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมคือการเปิดโอกาส ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มจนกระทั่งจบโครงการ ตั้งแต่เป็นเจ้าของโครงการ บุคคลภายนอกเป็นฝ่ายสนับสนุน ประชาชนเป็นผู้วางแผนดำเนินการ ตามรูปแบบและวิธีการที่คุ้นเคย ร่วมตัดสินใจเมื่อต้องการทางเลือกแบบต่าง ๆ ในการแก้ปัญหา ภูมิรู้ ภูมิปัญญา รวมทั้งเป็นผู้แก้ไขข้อผิดพลาดหรือข้อขัดแย้ง อันจะเกิดขึ้นตามวิธีการของ ตัวเองด้วย การมีส่วนร่วมในความหมายนี้ ค่อนข้างเฉพาะเจาะจงให้ประชาชนมีทั้งสิทธิ และ หน้าที่ที่จะเข้ามาร่วมแก้ปัญหาของตัวเอง ให้พวกเขามีความคิดริเริ่ม และมุ่งใช้ศักยภาพของ ตัวเองเข้าดำเนินการและควบคุมทรัพยากรที่มีอยู่ ตลอดจนระเบียบในสถาบันต่าง ๆ เพื่อ แก้ปัญหา ซึ่งเป็นการแสดงถึงสภาพการมีส่วนร่วมที่เน้นให้กลุ่มดำเนินการ และมีจุดสำคัญที่จะ ให้การมีส่วนร่วมนี้เป็นการปฏิบัติอย่างแท้จริง ไม่ใช่เป็นการมีส่วนร่วมอย่างผิวเผินพอให้ผ่านไป เท่านั้น

จากความหมายของการมีส่วนร่วมที่กล่าวมา เห็นว่า ความหมายของการมีส่วนร่วม แตกต่างกัน จึงต้องคำนึงถึงบริบทที่เกี่ยวข้อง และการที่จะใช้ในการปฏิบัติงาน จำเป็นที่จะต้องกำหนดความหมายขึ้นมา และทำความเข้าใจให้ตรงกัน แต่อย่างไรก็ตาม การให้ประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา เป็นสิ่งที่มีประโยชน์และสำคัญมาก เพราะจะทำให้เกิด การพัฒนาที่ยั่งยืน ถึงแม้ว่าหน่วยงานหรือองค์กรที่สนับสนุนถอนตัวออกจากชุมชนไปแล้ว การพัฒนาที่ยังดำเนินต่อไปได้ เพราะประชาชนจะเป็นผู้มีความรู้และเข้าใจกระบวนการ

การพัฒนาได้ดีที่สุด และการตัดสินใจมีส่วนร่วมของเขาเหล่านั้น จะถูกต้องและตอบสนองต่อความต้องการ และปัญหาของชุมชนได้ดีที่สุด

จุดเด่นของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วม มีจุดเด่นใน 3 ประการ (Hirsch, 1990, pp. 185-186) ได้แก่

1. ด้านบริบท (Context) เป็นการนำเอาคนในท้องถิ่นที่รู้จักสังคม สิ่งแวดล้อมทางกายภาพของชุมชนอย่างแท้จริง เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา ทำให้สามารถตัดสินใจได้อย่างมีเหตุผล
2. ด้านการปฏิบัติ (Practical) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ทำให้คนในท้องถิ่นมีความรู้สึกว่าเขาเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนา และทำให้คนมีโอกาสใช้ความสามารถของตนเองในการร่วมกันทำงาน ทั้งการระดมความคิด การร่วมตัดสินใจ และการร่วมปฏิบัติอย่างเต็มที่ที่มีความรู้สึกว่าเขาเป็นเจ้าของชุมชน และต้องการร่วมกันแก้ปัญหา มากกว่าการนำโครงการสำเร็จรูปจากภายนอกมาใช้ในชุมชน ซึ่งบางครั้งทำให้ชุมชนไม่ยอมรับ และหลีกเลี่ยงที่จะให้ความร่วมมือ
3. ด้านจิตใจ (Moral) การมีส่วนร่วมทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกว่าเขาเองมีสิทธิในการตัดสินใจ ในสิ่งที่เกี่ยวข้อง และส่งผลต่อชีวิตตน

องค์ประกอบของการมีส่วนร่วม

กาญจนา แก้วเทพ (2538, หน้า 129) ได้วิเคราะห์ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างนักพัฒนาและประชาชนในการทำงานร่วมกันตามแนววัฒนธรรมว่า ความสัมพันธ์ในการทำงานร่วมกันของนักพัฒนาและประชาชนต้องมีลักษณะเฉพาะตัว หรือมีความสัมพันธ์แบบ Partnership อันมีองค์ประกอบย่อย 3 ลักษณะคือ

1. Interdependence ลักษณะการที่ต้องพึ่งอาศัยกัน รับผิดชอบร่วมกัน ถ้าผลงานการพัฒนาออกมาไม่ดี ก็ต้องรับผิดชอบร่วมกันทั้งสองฝ่าย
2. Balance เป็นความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน เสมอภาคกัน
3. Partner เป็นความสัมพันธ์ที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน ผลประโยชน์ไม่ขัดแย้งกัน หากแต่สนับสนุนซึ่งกันและกัน

แต่ในความเป็นจริงแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างนักพัฒนากับประชาชนในชุมชนจะเป็นไปในรูปแบบที่แปรเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ (Dynamic relationship) ในบางเรื่องจะมีความสัมพันธ์แบบเพื่อน บางสถานการณ์ประชาชนจะเป็นครูผู้ให้ความรู้ นักพัฒนาจะเป็นผู้เรียนรู้ และบางครั้งอาจกลับกัน

ปัจจัยที่สนับสนุนให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536, หน้า 179-181) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่ทำให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการพัฒนา มีดังต่อไปนี้

1. **ปัจจัยทางด้านบุคคล** ผู้ที่จะทำงานพัฒนาเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของประชาชนต้องสร้างเจตนาของบทบาทของตนให้พร้อมที่จะเข้าไปทำงาน ต้องมีทัศนคติและจิตสำนึกต่อประชาชนอย่างเหมาะสม การยอมรับศักดิ์ศรีของคนที่เท่าเทียมกัน มีความเชื่อและเคารพในตัวประชาชน พร้อมทั้งจะแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับประชาชน และเปิดโอกาสให้ประชาชนในการแสดงความคิดเห็นและร่วมกิจกรรมในการพัฒนา และการส่งเสริมให้เหมาะสมและในขณะเดียวกันก็เปิดโอกาสให้ผู้นำชุมชน รวมถึงบุคคลที่มีความสามารถ มีความคิดริเริ่มในการกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างเต็มความสามารถ

2. **ปัจจัยด้านการบริหาร** เป็นผลที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติตามระเบียบของทางราชการ หรือองค์การพัฒนาของเอกชนการนำมาใช้มีความยืดหยุ่นในการปฏิบัติพอควรเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ค่อนข้างเป็นอิสระไม่ผูกพันกับระเบียบทางราชการจนเกินไป

3. ปัจจัยด้านโครงสร้างชุมชน แบ่งออกเป็นหลายองค์ประกอบได้แก่

3.1 **ลักษณะความสัมพันธ์ของชุมชน** ชุมชนที่มีความสัมพันธ์เป็นลักษณะปฐมนิธิ รู้จักกันเป็นญาติพี่น้อง การมีส่วนร่วมจะดีกว่าชุมชนที่มีประชาชนมาจากหลายแห่งและต่างวัฒนธรรมมาอยู่ด้วยกัน

3.2 **โครงสร้างของประชากร** ชุมชนที่มีโครงสร้างประชากรวัยแรงงานมากและอยู่ในท้องถิ่น การมีส่วนร่วมจะมีมากกว่าโครงสร้างชุมชนที่วัยแรงงานย้ายออกไปทำงานที่อื่น

3.3 **วัฒนธรรมชุมชนที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วม** เช่น การมีคนในชุมชนมีความเห็นอกเห็นใจและเห็นความสำคัญของการช่วยเหลือผู้อื่น จะทำให้ชุมชนเกิดการมีส่วนร่วมมากกว่าในชุมชนที่ต่างคนต่างอยู่

3.4 **ค่านิยมของชุมชน** เช่น ค่านิยมการนับถือผู้อาวุโส หรือผู้นำชุมชน ทำให้ผู้นำชุมชนเป็นแกนนำที่จะทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ได้

3.5 **คุณภาพของประชากร** ในชุมชนที่ประชากรมีคุณภาพดี เช่น รายได้ดี การศึกษาดี มีทัศนคติที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม มีความตื่นตัวในการพึ่งพาตนเองจะเอื้ออำนวยให้ประชาชนมีจิตสำนึกในการมีส่วนร่วมของชุมชนมากกว่า

3.6 โครงสร้างของอำนาจ ซึ่งหมายถึงบุคคลหรือกลุ่มคนที่มีอิทธิพลในการตัดสินใจของกลุ่มในชุมชน เช่น ผู้นำชุมชน ซึ่งส่วนมากจะมีฐานะดี มีความรู้ มีประสบการณ์มากกว่าคนอื่น ถ้าผู้นำเป็นประโยชน์ในการพัฒนา การมีส่วนร่วมก็จะเป็นแกนนำในการมีส่วนร่วมของประชาชน

3.7 ลักษณะของการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ถ้าชุมชนตั้งถิ่นฐานมีลักษณะเป็นกลุ่มจะทำให้ประชาชนรู้จักกันและทำกิจกรรมร่วมกันมากกว่าชุมชนที่ตั้งอยู่อย่างกระจัดกระจาย ขาดต่อการรวมกลุ่ม

3.8 ทรัพยากรและสภาพแวดล้อมของชุมชน ชุมชนใดมีทรัพยากรและมีสภาพแวดล้อมของชุมชนที่ดี เช่น เป็นชุมชนในเขตชลประทาน หรือประชาชนมีการศึกษาดี มีรายได้จากการเกษตร สม่าเสมอทุกปี จะทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาและความต้องการของชุมชนดีกว่าชุมชนที่ขาดทรัพยากรและมีสภาพแวดล้อมที่ไม่ดี

อุปสรรคของการมีส่วนร่วมในการพัฒนา

จากการศึกษาของ เฮิร์ช (Hirsch, 1990) พบว่าอุปสรรคสำคัญของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาของประชาชนในชนบทคือการที่ประชาชนผู้ยากจนไม่สามารถควบคุมการผลิตและขาดอำนาจทางการเมือง ทางเศรษฐกิจในหมู่บ้าน ซึ่งการไม่มีพลังอำนาจนี้ทำให้เกิดปัญหาที่คนจะต้องออกไปแสวงหาทรัพยากรนอกหมู่บ้าน ทำให้เกิดการแยกย้ายถิ่นฐานทั้งแบบชั่วคราวและถาวรรวมทั้งการที่จะต้องหาทุนในการผลิตโดยการทำงานให้หนักขึ้นหรือการกู้ยืมเงิน ทำให้เกิดความลำบากในการประกอบอาชีพ นอกจากนั้นความล้มเหลวของการบริหาร การพัฒนาประชาสังคม ทำให้ความเชื่อมั่นของประชาชนลดลง ประชาชนไม่กล้าคิดริเริ่ม นวัตกรรมใหม่ ๆ ในขณะเดียวกัน ในระบบราชการ ข้าราชการที่มีหน้าที่รับผิดชอบสูงไม่กล้ารับผิดชอบกลับแบ่งงานตามสายงานบังคับบัญชาตามลำดับชั้น ซึ่งเป็นการกระทำที่ทำให้การไม่มีส่วนร่วมขยายตัวออกไปอีก

แนวความคิดเกี่ยวกับการที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเองนั้น เป็นความคิดพื้นฐานของวิธีการพัฒนาชุมชน ซึ่งการมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริง คือการให้โอกาสประชาชนได้ตัดสินใจแก้ปัญหา หรือพัฒนาตั้งแต่เริ่มโครงการจนจบโครงการ โดยหน่วยงานที่ต้องการพัฒนาไม่ใช่ผู้บังคับบัญชา แต่มีจุดประสงค์ร่วมกันที่จะพัฒนา ผู้วิจัยจึงเห็นว่า การที่ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการดำเนินการสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้ว ย่อมจะทำให้เกิดผลสำเร็จและเกิดประโยชน์อย่างสูงสุด ดังนั้นจึงเห็นว่าการที่จะนำชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการช่วยแก้ปัญหาให้เด็กในชุมชนเองได้รับการศึกษาเพื่อแก้ปัญหาสังคมและพัฒนาคนในสังคมให้มีคุณภาพ และเป็นพลังในการทำงานให้ชุมชนต่อไปในอนาคต

แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา

นโยบายการจัดการศึกษาที่ปรับเปลี่ยนจากการที่รัฐเป็นผู้ทำหน้าที่จัดการศึกษา ขึ้นพื้นฐานเพียงฝ่ายเดียว มาเป็นการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียน ปรากฏเป็นแนวคิดในการปฏิรูปการศึกษา ซึ่งมีผู้เสนอแนวคิดและแนวทางไว้หลายลักษณะ ซึ่งสามารถศึกษาได้จากแนวคิดในการปฏิรูปการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ (2539) แนวทางการปฏิรูปการศึกษายกเครื่องทางปัญญา โดยประเวศ วะสี (2539) แนวคิดปฏิรูปการศึกษาเพื่อปวงชน (เสรี พงศ์พิศ และคณะ, 2538) ซึ่งเป็นแนวทางการปฏิรูปการศึกษาจากสภาพสังคมที่เป็นปัญหา อันเป็นผลมาจากการพัฒนาประเทศที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และการจัดการศึกษาแบบรวมศูนย์ โดยการบริหารจัดการศึกษาตามแบบราชการ ทำให้การศึกษากลายเป็นปัญหาของการพัฒนาประเทศมากกว่าจะเป็นส่วนที่เอื้อให้เกิดการพัฒนาประเทศ นักการศึกษา นักวิชาการ และกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งมีหน้าที่โดยตรงจึงมีความคิดตรงกันที่จะให้มีการปฏิรูปการศึกษา แม้ว่าจะแตกต่างกันในรายละเอียดปลีกย่อย แต่สิ่งที่มีความเห็นตรงกันคือ ระบบการจัดการศึกษาที่ต้องการมีการเปลี่ยนแปลง จากการศึกษาแบบรวมศูนย์ที่เป็นอยู่ ให้มีการกระจายอำนาจในการจัดการศึกษาให้มากขึ้น โดยมียุทธศาสตร์การจัดการศึกษาไทย 4 ประการคือ

1. การปฏิรูปการศึกษา และการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคุณภาพของคน
2. การเพิ่มขีดความสามารถของประเทศ ในการสร้างความก้าวหน้าและความ

มั่นคงของเศรษฐกิจไทย

3. การเสริมสร้างการเรียนรู้ของชุมชนและการรวมพลังเพื่อการเรียนรู้
4. การปฏิรูปการบริหารจัดการศึกษา

เพื่อให้ชุมชนหรือองค์กรชุมชน เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการตั้งแต่การวางแผนและการกำหนดจุดหมายของการศึกษา การจัดทำหลักสูตรที่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น การปฏิรูปโรงเรียนและสถานศึกษา ได้กำหนดให้มีการกระจายอำนาจการกำหนดนโยบายและการบริหารโรงเรียนทุกระดับ ทุกประเภท ให้กับผู้ปกครองนักเรียน ชุมชน และองค์กรท้องถิ่นได้มี ส่วนร่วมรับผิดชอบในรูปของกรรมการสถานศึกษา โดยมีจุดประสงค์เพื่อการพัฒนาและการแก้ปัญหาได้อย่างรวดเร็ว เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น ในด้านของการปฏิรูปหลักสูตร และกระบวนการเรียนการสอนก็ได้กำหนดแนวปฏิบัติให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตร และการกำหนดแบบเรียนให้เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น ด้านการปฏิรูประบบการบริหารการศึกษา ก็มีเป้าหมายที่มุ่งส่งเสริมบทบาทของครอบครัว ชุมชน และเอกชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย และให้ท้องถิ่นมีส่วนร่วมรับผิดชอบการจัดบริการทางการศึกษาโดยมีแนวทางการดำเนินงาน ดังนี้คือ (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2540, หน้า 29)

1. พัฒนาการรวมโรงเรียนให้มีความรู้ เข้าใจบทบาทหน้าที่ เพิ่มประสบการณ์ในการวางแผนและการควบคุมกำกับเพื่อสนับสนุนการพัฒนาการศึกษา
2. กรรมการโรงเรียนร่วมกันพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอน กำหนดนโยบาย วางแผนพัฒนาการศึกษา บริหารเงินงบประมาณ และแก้ไขปัญหาของโรงเรียน
3. กรรมการโรงเรียน หน่วยงาน องค์กรในท้องถิ่นและชุมชนร่วมจัดกิจกรรมพัฒนาการศึกษาของโรงเรียนอย่างสม่ำเสมอ

4. โรงเรียนให้บริการ ร่วมกิจกรรม และร่วมพัฒนาชุมชนในด้านการศึกษา

จากแนวคิดการมีส่วนร่วมของโรงเรียนและชุมชนเพื่อการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานดังกล่าวมาที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการพัฒนาเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้พัฒนาศักยภาพในการบริหารจัดการปัญหาได้ด้วยตนเอง เพื่อประโยชน์ส่วนตัว ครอบครัว และชุมชน ตลอดจนสามารถสนองตอบต่อการกระจายการพัฒนาได้อย่างเต็มที่ และทั่วถึง ดังนั้น การพัฒนาที่ต้องการเน้นความเข้มแข็งของชุมชน ให้สามารถพึ่งตนเองได้โดยมีเศรษฐกิจชุมชนที่มั่นคง ชุมชนจะต้องสามารถควบคุมการจัดการศึกษาได้มากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน โดยรัฐจะต้องเปลี่ยนแปลงรูปแบบการบริหารงานสถานศึกษาที่กำกับดูแลโดยตรงจากหน่วยงานของรัฐ เป็นการจัดการศึกษาในรูปขององค์กรบุคคล ซึ่งประกอบด้วยผู้แทนชุมชน ผู้ปกครองนักเรียน ครู ผู้บริหารสถานศึกษา ผู้แทน องค์กรท้องถิ่น เจ้าหน้าที่ฝ่ายการศึกษาของรัฐ และผู้ทรงคุณวุฒิ ที่มีหน้าที่กำหนดนโยบาย กำกับ ดูแลและตรวจสอบการบริหารงานของสถานศึกษา (คณะกรรมการการศึกษาไทยในยุคโลกาภิวัตน์, 2539, หน้า 19) โดยการมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น การกำหนดนโยบายที่ดี ซึ่งต้องมาจาก พ่อ แม่ ประชาชน ผู้นำชุมชน ซึ่งจากแนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานในชุมชน สรุปได้หลายประเด็นคือ

1. หลักการและลักษณะของการมีส่วนร่วม ชุมชนและโรงเรียนควรมีความสัมพันธ์ที่ดี เข้าใจบทบาทและภารกิจที่ต้องร่วมกันรับผิดชอบ โดยมีโรงเรียนเป็นศูนย์กลางของชุมชน ซึ่งหากโรงเรียนและชุมชนมีความสัมพันธ์กันดี จะทำให้การพัฒนาชุมชนและสังคมดีขึ้นได้ (ไพฑูรย์ สินลารัตน์, 2529)

2. ยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วม ควรเป็นไปในลักษณะการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน สร้างภาวะความเป็นผู้นำ และตระหนักในบทบาทหน้าที่ในการจัดการศึกษา พร้อม ๆ

กับการกระตุ้นการทำงานร่วมกัน และสนับสนุนโครงการนำร่องเพื่อการกระจายอำนาจ การบริหารการศึกษา การมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อศึกษาความเป็นไปได้ ความเหมาะสม ข้อดี ข้อเสีย เพื่อการปรับปรุง และขยายผลต่อไป

3. รูปแบบการมีส่วนร่วม ชุมชนและโรงเรียน ควรร่วมมือกันในการจัดการเรียน การสอนและการใช้ชีวิตร่วมกัน โดยครูควรเป็นคนในท้องถิ่น หรืออาศัยอยู่ในชุมชน ที่โรงเรียน ตั้งอยู่ ไม่ทำงานเฉพาะเวลาราชการ โดยครู นักเรียน ผู้ปกครอง ดำเนินชีวิตอยู่ในชุมชน เดียวกัน เหมือนกับสมัยก่อนเป็นสังคมช่วยเหลือกัน ระบบการศึกษาสร้างความสัมพันธ์ใน ประชาคม (เสน่ห์ จามริก, 2529, หน้า 13)

4. ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน โรงเรียนต้องเปิดให้ผู้นำชุมชน ผู้ปกครอง ประชาชนเข้ามาในโรงเรียน ให้แสดงความคิดเห็น และโรงเรียนต้องให้บริการ ชุมชนด้วย ไม่ใช่มีหน้าที่สอนนักเรียนเท่านั้น กิจกรรมโรงเรียนคือกิจกรรมของชุมชน เช่น เดียว กันกิจกรรมของชุมชน คือ กิจกรรมของโรงเรียนเหมือนกัน

5. หลักสูตรและการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน โรงเรียนต้องคำนึงว่า หลักสูตรที่ใช้ คือหลักสูตรที่ต้องเอาชุมชนและโรงเรียนเข้ามาสัมพันธ์กัน ชุมชนต้องมีส่วนช่วยในการ พัฒนาหลักสูตร เนื้อหา รวมทั้งการจัดการเรียนการสอนที่สอดคล้องกับปัญหา ความต้องการ และเงื่อนไขของชุมชน โดยให้ความสนใจในระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น เพื่อทำความเข้าใจ และสามารถนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการจัดการศึกษาในชุมชนต่อไป (ชูเกียรติ ลิสุววรรณ, 2535, หน้า 63-64)

ระบบการศึกษาในการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน

ในระบบการศึกษาแบบดั้งเดิม ที่การศึกษาทำหน้าที่สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน อุทัย คุลเกษม และอรศรี งามวิทย์พงศ์ (2540 หน้า 25-31) ได้ศึกษาและสรุปว่าการศึกษาใน ชุมชน เกิดขึ้นในลักษณะที่เป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตและชุมชน โดยมุ่งพัฒนาให้ผู้เรียน มีความรู้ มีความสามารถพื้นฐานในการดำรงชีวิตและประกอบอาชีพ รู้จักใช้และคิดค้น เทคโนโลยี ฝึกให้มีทักษะการจัดการในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของชุมชนใน ด้านการคิด การจำ จินตนาการ และการพัฒนาทางจิตวิญญาณ ให้มีสำนึกทางจริยธรรม เข้าใจ คุณค่าของชีวิต ธรรมชาติและสติปัญญา ซึ่งความรู้ ความสามารถและคุณธรรมที่ได้รับการ พัฒนาอย่างถูกต้องและสอดคล้องกับชุมชนนี้ จะมีผลส่งกลับมาพัฒนาชีวิต สภาพแวดล้อม และ ทรัพยากรของชุมชน ทำให้ชุมชนมีสมาชิกที่มีคุณภาพ ประกอบกับโครงสร้างของสังคมเป็น แบบแนวราบ รวมทั้ง กิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน ทำให้คนในชุมชนได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กันอย่าง กว้างขวาง เป็นการเพิ่มพูนความรู้ ความสามารถ ทักษะที่จะก่อให้เกิดการตั้งสมและพัฒนา

เป็นองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น นอกจากนี้ การศึกษายังมีบทบาทสำคัญ ต่อการพัฒนาคน และชุมชนในทุกด้านเพราะมีการเชื่อมบุคคล ชุมชนให้สอดคล้องกับธรรมชาติ และเชื่อมโยง กิจกรรมให้เป็นอันหนึ่ง อันเดียวกัน ทั้งกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เทคโนโลยี พืชกรรม ประเพณี ค่านิยม ทำให้ชุมชนเป็นปึกแผ่น ทั้งยังเป็นการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม (Transmission of culture) ของชุมชน เพื่อสร้างสมาชิกใหม่ให้มีความสามารถทางสติปัญญา และการดำรงชีวิตและ ประกอบอาชีพให้สอดคล้องกับค่านิยมและเงื่อนไขของสภาพแวดล้อมและทรัพยากรของชุมชน เพื่อสืบทอดภูมิปัญญาของชุมชน

ระบบการศึกษาดั้งเดิม ครอบครัว วัด และชุมชน จะเป็นแหล่งความรู้ที่หลากหลาย ในชุมชน แตกต่างจากปัจจุบันที่โรงเรียนเป็นแหล่งความรู้เพียงแหล่งเดียวที่รัฐได้ให้ความสำคัญ และมอบหน้าที่และความรับผิดชอบให้ ซึ่งส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชนหลายประการ เช่น ในกรณีที่โรงเรียนไม่สามารถพัฒนาความสามารถ ของนักเรียนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต อาชีพ สภาพแวดล้อม วัฒนธรรม และทรัพยากร ก็จะทำให้นักเรียนขาดความสามารถและทักษะที่จะ ดำรงชีวิตในชุมชนได้ ความรู้ความสามารถ และทักษะที่นักเรียนได้รับซึ่งไม่สอดคล้องกับ ความรู้เดิมของชุมชน ทำให้พัฒนาการด้านสติปัญญาและความสามารถของชุมชนลดลง ภูมิปัญญาที่สั่งสมและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ถูกทอดทิ้งให้ชะงักงันไปด้วย นอกจากนี้การศึกษา ในโรงเรียนที่จำกัดเนื้อหาให้เป็นไปตามที่รัฐกำหนดทำให้บทบาทการศึกษาที่เคยทำหน้าที่ บูรณาการการเรียนรู้ให้ครอบคลุม กลายมาเป็นการศึกษาแยกส่วน มุ่งพัฒนาเฉพาะด้าน ทำให้ การศึกษาในโรงเรียนมีบทบาทจำกัด ไม่ช่วยพัฒนาชุมชนอย่างที่เคยเป็นอยู่และในประเด็น ความรู้ ที่โรงเรียนจัดเป็นสิ่งที่รัฐกำหนด ทำให้บทบาทของโรงเรียนทำหน้าที่เพื่อตอบสนอง การเรียนรู้ ทักษะคิด และวิถีชีวิตนอกชุมชน ความหมายของการจบการศึกษาคือจบตามเกณฑ์ ของกระทรวงศึกษาธิการ มากกว่าการตอบสนองต่อความต้องการการเรียนรู้ที่เป็นประโยชน์ ใน การดำรงชีวิต และความเป็นอยู่ในชุมชน

ดังนั้น โรงเรียนในฐานะที่เป็นแหล่งความรู้ในชุมชน ควรปรับตัวให้สามารถเข้ามา แทนที่แหล่งความรู้เดิมในชุมชน เพื่อให้โรงเรียนสามารถสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนได้ โดย การปรับแนวทางการจัดการศึกษาให้มีความยืดหยุ่น ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา และโรงเรียนยอมรับว่ามีแหล่งความรู้อื่นที่มีคุณค่าและเป็นประโยชน์ ทำให้เกิดความร่วมมือ ส่งเสริมซึ่งกันและกัน และทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งได้ในที่สุด

แต่การที่โรงเรียนจะสามารถปรับเปลี่ยนบทบาทให้สอดคล้องกับชุมชนได้นั้น ทั้ง โรงเรียน ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จะต้องปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในการทำงาน ร่วมกัน ผู้บริหารโรงเรียนต้องเปิดโอกาสให้ชุมชนและครูมีส่วนในการคิดริเริ่มและวางแผน

และร่วมการบริหารการศึกษาได้มากขึ้น ให้การจัดการศึกษาเป็นภารกิจร่วมกันของทุกคน ทั้งในด้านการถ่ายทอดความรู้ เวลา และทรัพยากรที่ใช้ การเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนจะทำให้ลดปัญหาและอุปสรรคในการจัดการศึกษาให้น้อยลง โรงเรียนเห็นความสำคัญของชุมชน และร่วมมือกับชุมชนมากขึ้น ในขณะเดียวกัน รัฐก็ต้องกำหนดนโยบายการจัดการศึกษาให้เอื้อต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนให้มากขึ้น ปรับปรุงระบบการบริหารให้เป็นแบบแนวราบ ที่จะเอื้อต่อการที่โรงเรียนจะทำงานร่วมกับชุมชนได้มากขึ้น พัฒนาครูให้สามารถทำงานกับ ชุมชนได้ ปรับปรุงหลักสูตร กระบวนการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับการพัฒนาวิถีชีวิตของชุมชน และชุมชนเองต้องมีปัจจัยพื้นฐานในการพัฒนาอยู่บ้าง เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ คนในชุมชนมีรายได้ มีกลุ่มผู้นำตามธรรมชาติ มีความสัมพันธ์เชิงสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และอื่น ๆ ที่มีศักยภาพ ซึ่งจะช่วยให้เกิดกิจกรรมของการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ประโยชน์ของการจัดการศึกษาอย่างมีส่วนร่วม

การจัดการศึกษาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนนี้ หากจัดให้เหมาะสมแล้วจะมีประโยชน์เป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุผลต่าง ๆ ดังนี้ (ประกอบ คูปรัดน์, 2528, หน้า 85-91)

1. ประชาชนในฐานะเจ้าของการศึกษา จะรู้สิ่งที่ต้องการและสิ่งที่ไม่ต้องการจากการศึกษาของตนเองและของบุตรหลาน ความต้องการเหล่านี้เกิดจากการต้องสัมผัสสภาพข้อเท็จจริงในชีวิตการทำงาน และการดำรงชีวิต
2. ทำให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบ และความรับผิดชอบ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีในการพัฒนาประชาธิปไตยขั้นพื้นฐาน
3. ประชาชนได้มีโอกาสจัดการศึกษาอย่างมีประสิทธิภาพ ควบคุมการทำงานของระบบราชการ ให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน
4. เปิดโอกาสในการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น เพราะเมื่อการปกครองท้องถิ่นมีการพัฒนาในระดับหนึ่งแล้ว ประชาชนเองจะรู้ว่าเขาไม่ได้เป็นเพียงผู้รับผลประโยชน์จากการศึกษาเท่านั้น เขาจะต้องเป็นผู้ให้ด้วย

ข้อควรคำนึงของการจัดการศึกษาอย่างมีส่วนร่วม

นอกจากประโยชน์ของการมีส่วนร่วมแล้ว การมีส่วนร่วมของชุมชนกับการจัดการศึกษาต้องคำนึงถึงสิ่งดังต่อไปนี้

1. ความสอดคล้องกับสภาพสังคมไทย

2. จะต้องอยู่บนพื้นฐานของความเสมอภาค ความเท่าเทียมกัน การได้รับผลประโยชน์จากการศึกษา จะต้องเท่าเทียมและให้ประโยชน์ต่อทุกคน
3. มีความหลากหลาย เพราะปัญหาของแต่ละชุมชนไม่เหมือนกัน มีประเพณี ค่านิยม ความเชื่อ ที่แตกต่างกัน
4. การดำเนินงานจะต้องมีประสิทธิภาพสูงสุด มีระบบการจัดการที่ดี ความสัมพันธ์ของครูและประชาชนต้องอยู่บนพื้นฐานของการเคารพซึ่งกันและกัน

องค์ประกอบหลักในการพัฒนาให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียน

เสนห์ จามริก (2537, หน้า 25-53) ได้เสนอแนวทางการพัฒนาการศึกษาที่พึงประสงค์ ซึ่งต้องจัดระบบโรงเรียนให้เป็นแหล่งสร้างและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์สอดคล้องกับปัญหาพื้นฐาน และความต้องการของชุมชนนั้น ๆ เป็นหลัก และเสนอองค์ประกอบในการพัฒนาให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียน คือ

1. การเชื่อมต่อนิเวศในและนอกโรงเรียน โดยไม่ให้มีการแบ่งแยกกันระหว่างกระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียน กับวิถีชีวิตของชุมชน จัดการศึกษาให้เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันและสอดคล้องกับปัญหา ความต้องการและศักยภาพของชุมชน ทำให้ครูมีบทบาทเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และมีส่วนร่วมอยู่ในการดำเนินชีวิตประจำวันในชุมชนการเรียนการสอนจึงจะให้ความหมายและมีคุณค่าต่อการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตภายนอกโรงเรียน ความสัมพันธ์ของครู นักเรียน พ่อแม่ ผู้ปกครอง เป็นไปอย่างใกล้ชิด

2. เขตจัดการศึกษาและความหลากหลายของชุมชนท้องถิ่น การจัดเขตการศึกษาเพื่ออำนวยความสะดวกให้องค์ความรู้ของชุมชนในท้องถิ่น ได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบขึ้น ทำให้การเรียนรู้ในระบบโรงเรียนสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนในชุมชนได้ดี ไม่มีการแบ่งแยกกระหว่างระบบโรงเรียนและระบบนอกโรงเรียนอีกต่อไป โดยสถาบันการศึกษาตั้งแต่ระดับโรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย จะต้องเน้นเรื่องการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เรื่องชุมชนท้องถิ่น ภายใต้งาน 4 ประการคือ การมีส่วนร่วม การศึกษาครบวงจร การศึกษาต่อเนื่อง และบทบาทพัฒนาท้องถิ่นของสถาบันอุดมศึกษา

3. ภูมิปัญญากับการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น หมายถึง การนำความรู้ในชุมชนเป็นฐานในการกำหนดหลักสูตรและการเรียนการสอน โดยที่หลักสูตรและการสอนวิชาที่เป็นความรู้สมัยใหม่ยังมีบทบาทสำคัญอยู่ แต่เป็นไปเพื่อเสริมสมรรถนะของการคิด และทักษะสำหรับการประกอบอาชีพ ความสำนึกในค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่ส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น เพื่อนำไปสู่กระบวนการปรับหลักสูตรการเรียนการสอนให้สัมพันธ์

สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น หลังจากนั้นจึงเป็นการแสวงหาความเข้าใจลักษณะความเป็นมาของความรู้ ซึ่งแตกต่างกันออกไป อันเป็นผลจากความคิดและความรู้โดยรวมของชาวบ้านที่สัมพันธ์และเชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติ จิตใจ และพฤติกรรม โดยองค์ความรู้จะ ปรากฏให้เห็นเป็นแหล่งทรัพยากร ภูมิปัญญา ทั้งในระดับสถาบัน เช่น วัด ครอบครัว และในระดับบุคคล เช่น พระ ปราชญ์ชาวบ้าน ครู และนักเทคนิควิทยาพื้นบ้าน เช่น หมอสมุนไพร นักเกษตรผสมผสาน ซึ่งล้วนเป็นทรัพยากรทางการศึกษา ที่จำเป็นต้องได้รับการสนับสนุน ส่งเสริมให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา เพื่อว่าโรงเรียนจะได้ตอบสนองปัญหาและความต้องการของชุมชน มุ่งให้เด็กได้รู้จักคิด รู้จักทำ และรู้จักการแก้ปัญหา ในการเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

4. การศึกษาครบวงจร เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถฟื้นฟูสมรรถนะของคนขึ้นมาได้ การจัดการศึกษาทุกระดับรวมทั้งการวิจัยและการพัฒนา จะต้องประสานเชื่อมโยงเป็นองค์ความรู้ เพื่อสนองความต้องการอย่างครบวงจรต่อชีวิตทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชน โดยการจัดการศึกษาในทุกระดับ ต้องมีทิศทาง และเนื้อหาที่สอดคล้องกับความเป็นจริงในสังคมและการเมือง ดังนั้นบทบาทของสถาบันอาชีววะและอุดมศึกษา จะต้องปรับเปลี่ยนทิศทางและพัฒนาจากความต้องการของท้องถิ่นอย่างจริงจังด้วย

5. การศึกษาต่อเนื่อง ระบบโรงเรียนของชุมชน จะเป็นแหล่งที่เด็กและผู้ใหญ่ เข้ามาใช้บริการ เพื่อจะเรียนรู้ในสิ่งที่ตนต้องการเพื่อนำไปพัฒนางานอาชีพ และคุณภาพชีวิตของตนเอง โดยมีพื้นฐานความต้องการเป็นเป้าหมายหลักของการศึกษา ดังนั้น ชุมชนจะเป็นตัวตั้งของระบบการศึกษา การจัดการศึกษาต้องยืดหยุ่น และคล่องตัว พอที่จะให้ผู้เรียนมีสิทธิเลือกเรียนได้อย่างเหมาะสม

6. อุดมศึกษากับการพัฒนาท้องถิ่น ในระดับอุดมศึกษาจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนบทบาทในการพัฒนา เพื่อให้รู้จักพื้นฐาน ภูมิปัญญาของตนเอง และให้สามารถเลือกวิชาความรู้ใหม่ ที่สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนท้องถิ่น ในสภาวะแวดล้อมที่เปลี่ยนไปของโลกยุคปัจจุบัน การสังเคราะห์และการสร้างองค์ความรู้ใหม่จึงเป็นหน้าที่หลักของสถาบันอุดมศึกษา ที่ต้องส่งเสริมให้เกิดและพัฒนาให้ก้าวหน้าขึ้นในระบบการเรียนการสอน และการวิจัย ทั้งภูมิปัญญาและความรู้สมัยใหม่จะต้องได้รับการพัฒนาและส่งเสริมควบคู่กันไปให้เกิดการสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ วิชาการ วิชาชีพ ที่สอดคล้องกับสภาพ ความเป็นจริงของเศรษฐกิจและสังคมไทย และมีการบูรณาการกับฐานความรู้ในวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามในสังคมไทย

ดังนั้น การศึกษาต่อเนื่องในระบบโรงเรียน จะเป็นบริการการศึกษาที่ออกไปสู่ประชาชนที่ใฝ่รู้ใฝ่เรียน ระบบโรงงานจะทำหน้าที่เหมือนศูนย์วิชาการ เด็กและผู้ใหญ่จะเกิดความรักที่จะเรียนรู้ในเรื่องที่ให้ความหมายต่อการดำรงชีวิต เป็นการเชื่อมโยงการเรียนรู้ในโรงเรียนและนอกโรงเรียน สร้างแรงจูงใจให้เด็กเห็นความสำคัญของท้องถิ่น เป็นช่องทางที่จะใช้ชีวิตในชุมชนอย่างมีความสุขและเห็นประโยชน์ ซึ่งครูจะต้องเป็นแกนสำคัญเพื่อเชื่อมโยงการเรียนรู้ ระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นและความรู้ใหม่ ๆ โดยครูและโรงเรียนจะต้องประกอบเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เพื่อให้การศึกษาเป็นของชุมชน โดยชุมชน และเพื่อชุมชน

หลักการวิจัยและการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการวิจัยแบบมีส่วนร่วม

โดยทั่วไป งานวิจัยที่เป็นงานวิจัยเพื่อการพัฒนาชุมชนเดิมนั้น จะให้ความสำคัญกับชาวบ้านในฐานะที่เป็นผู้ถูกวิจัย และปฏิบัติต่อชาวบ้านในฐานะเป็นเพียงแหล่งข้อมูลดิบ วิธีการวิจัยต่าง ๆ แบบแผนการวิจัย ระเบียบวิธี การรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนกรอบคิดทางทฤษฎีต่าง ๆ จะถูกกำหนดไว้ล่วงหน้า และนักวิจัยซึ่งเป็นบุคคลภายนอก มักเป็นผู้กำหนดหรือเป็นผู้วิเคราะห์และสรุปว่าปัญหาในชุมชนนั้นได้แก่ปัญหาอะไรบ้าง โดยการกำหนดปัญหาจะขึ้นอยู่กับความสนใจของผู้วิจัย หรือวิจัยให้สอดคล้องกับนโยบายของหน่วยงานที่ต้องการวิจัย ดังนั้นการวิจัยจึงเป็นการสนองความต้องการของนักวิชาการ หรือหน่วยงานมากกว่าเพื่อสนองความต้องการของชุมชนโดยตรง (โกวิท กระช่าง, 2533, หน้า 43) ซึ่งเป็นการวิจัยที่ไม่ได้เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการวิจัย

การวิจัยแบบมีส่วนร่วมเป็นวิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ ที่ผู้ถูกวิจัยเข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัย (สุรางค์ จันทวานิช, 2539, หน้า 67) ผู้ถูกวิจัยได้ศึกษาปัญหาของตนเองร่วมกับผู้วิจัย วิธีการศึกษาใช้การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม เน้นความสำคัญที่ผู้ถูกวิจัยจะมีบทบาทสำคัญ การศึกษาข้อมูลจะผ่านผู้ถูกวิจัยเกือบทั้งหมด โดยเข้าไปเก็บข้อมูลในสนาม เข้าร่วมเป็นสมาชิกของผู้ถูกวิจัย ใช้การสังเกต สัมภาษณ์ในการรวบรวมข้อมูล ทำให้ได้ข้อมูลที่ตรงกับความจริง มีโอกาสตรวจสอบข้อมูลได้หลายวิธี

ชญาดา ศิริภิรมย์ (อ้างใน แสง อินทวงศ์, 2539, หน้า 7) ได้สรุปหลักเกณฑ์ของการวิจัยแบบมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1) โครงการการวิจัยทั้งในแง่กระบวนการวิจัยและผลการวิจัย ต้องเป็นประโยชน์ได้โดยตรงและทันทางที่แก่ชุมชน แตกต่างจากการวิจัยที่มีผลต่อวงการเท่านั้น

2) กระบวนการวิจัย ต้องรวมเอาชุมชนเข้ามาอยู่ในโครงการวิจัยด้วย ตั้งแต่การเริ่มศึกษาปัญหา การตีความข้อค้นพบไปจนกระทั่งการวางแผนปฏิบัติการของชุมชน

3) กระบวนการวิจัย ควรจะเป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์การศึกษาทั้งหมด ซึ่งจะต้องรับใช้ชุมชนโดยการช่วยชี้ให้เห็นถึงความต้องการของชุมชน และช่วยเพิ่มพูนการรับรู้ปัญหาและความรับผิดชอบที่จะแก้ปัญหภายในชุมชนเอง

4) กระบวนการวิจัย ควรจะเป็นกระบวนการวิภาษวิธีหรือการเสวนาสืบเนื่อง และไม่ใช่ภาพนิ่งในช่วงขณะใดขณะหนึ่งเท่านั้น

5) วัตถุประสงค์ของการวิจัย จะเป็นเช่นเดียวกับวัตถุประสงค์ของการศึกษาทางวิชาการคือการปลดปล่อยศักยภาพในการสร้างมนุษย์ และระดมทรัพยากรมนุษย์เพื่อแก้ปัญหาสังคม

6) การวิจัยมีนัยความหมายทางอุดมการณ์อยู่ด้วยในเรื่องนี้มีอยู่ 2 ประเด็น คือ การวิจัย ถือว่าเป็นการทบทวนทางการเมือง ของสิ่งที่ทำกันอยู่ และนักวิจัยต้องสามารถยืนหยัดเพื่ออุดมการณ์ หรืออาจจะต้องเข้ากับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง เมื่อได้ลงมือทำวิจัยแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research)

สุภาภรณ์ จันทวานิช (2539, หน้า 67) และอมรา พงศาพิชญ์ (2539, หน้า 19) ได้กล่าวถึงการวิจัยแบบมีส่วนร่วม สรุปได้ว่าเป็นการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับชุมชน โดยนักวิจัยและผู้ถูกวิจัยร่วมกันศึกษา ซึ่งทำให้ผู้ถูกวิจัยเข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัย โดยการให้ข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล ช่วยหาวิธีแก้ไขปัญหาและส่งเสริมกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยนั้น ๆ การเก็บข้อมูลเป็นการแลกเปลี่ยนข่าวสารแบบสองทาง สนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน

การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการ เป็นกระบวนการวิจัยที่มุ่งนำผลมาแก้ปัญหหรือปรับปรุงพัฒนาการทำงานที่กำลังดำเนินการอยู่โดยเฉพาะ ผลการวิจัยใช้จำกัดเฉพาะกลุ่มที่ทำวิจัยเท่านั้น นำไปใช้สรุปอ้างอิงกับกลุ่มอื่นไม่ได้ (บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ, 2532, หน้า 2) ไม่ได้เป็นการศึกษาเพื่อพัฒนาเพื่อหาความรู้ใหม่ แต่เป็นการศึกษาเพื่อที่จะใช้ความรู้ที่มีอยู่นั้นแก้ไขปัญหายอย่างเป็นระบบ (มาณี ไชยธีรวัฒน์ศิริ อ้างใน สุกัญญา อธิปอนันต์, 2542, หน้า 7) เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลง มีการศึกษาปัญหาให้ชัดเจน ใช้กระบวนการต่าง ๆ มาทำการแก้ไขให้ตรงประเด็น การแก้ปัญหานั้นเกิดจากการร่วมมือกันระหว่างผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย ซึ่งโดยปกติแล้วการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) มีอยู่ 2 แบบคือ การวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ผู้วิจัยเป็นผู้กำหนด (Manipulative Action Research) เป็นกระบวนการที่ผู้วิจัยได้เลือกกิจกรรมอย่างใด

อย่างหนึ่งที่เห็นว่าดี และเหมาะสมกับความรู้ ความเข้าใจ ความสนใจของผู้วิจัยมาดำเนินการปฏิบัติ เพื่อประเมินดูความเหมาะสมในความเป็นจริง อีกรูปแบบหนึ่งคือการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ที่ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ปัญหาของการวิจัยจะเริ่มจากสภาพการณ์จริงของผู้ถูกวิจัย ไม่ใช่จากสมมติฐานของผู้วิจัย ซึ่งวิรุฬห์ นิลโมจน์ (2528, หน้า 55, 58, 100) ได้สรุปว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการควรมีลักษณะดังนี้

1. เป็นการวิจัยที่ทำร่วมกันระหว่างนักปฏิบัติและนักวิจัย
2. เป็นการเชื่อมโยงระหว่างการปฏิบัติ (Action) และการวิจัย (Research)
3. การปฏิบัติคือหลักของการวิจัย
4. เป็นการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลง
5. เป็นการวิจัยที่ใช้หลายกระบวนการ คือการวิจัยที่ประกอบด้วยขั้นตอนของการค้นหาข้อเท็จจริงที่เป็นระบบ การกำหนดนโยบายและการวางแผนการปฏิบัติกับการปฏิบัติที่มียุทธวิธี
6. ต้องเป็นการวิจัยที่ร่วมมือกันอย่างจริงจังของผู้เกี่ยวข้องกับการวิจัย
7. เป็นการวิจัยที่เน้นในเรื่องกระบวนการกลุ่ม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) : PAR

ลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีลักษณะเช่นเดียวกับการวิจัยแบบมีส่วนร่วมและการวิจัยเชิงปฏิบัติการ คือ เน้นการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย โดยผู้วิจัยจะอาศัยวิธีการวิจัยกระตุ้นเตือนให้ผู้ที่เกี่ยวข้องพิจารณาแก้ปัญหาไปพร้อม ๆ กันเป็นการเรียนรู้ปัญหาไปพร้อม ๆ กับผู้วิจัย เป็นการเรียนรู้ปัญหาและหาวิธีการแก้ไขร่วมกัน กระบวนการจะต้องต่อเนื่อง จะทำให้เกิดความรู้และความเข้าใจต่อการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาของกลุ่มผู้ถูกวิจัย การเรียนรู้ได้เองของผู้ถูกวิจัยในเรื่องของปัญหา แนวทางแก้ไข จะทำให้เกิดการปฏิบัติต่อไปอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าการวิจัยจะสิ้นสุดลงแล้ว

วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

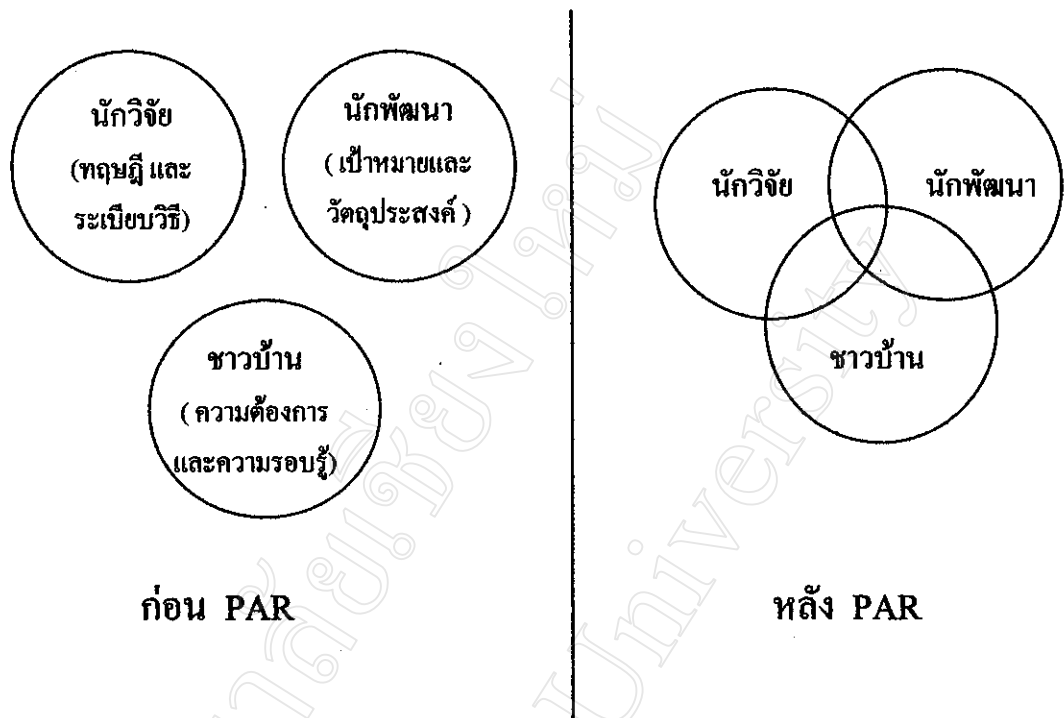
การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการรวบรวมเอาวิธีการวิจัยแบบมีส่วนร่วม และการวิจัยเชิงปฏิบัติการเข้าด้วยกัน หลักการสำคัญคือ เน้นการมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาร่วมกัน ร่วมกันวางแผนและดำเนินการตามแผน ตั้งแต่ต้นจนสิ้นสุดการวิจัย ซึ่งสรุปวิธีการวิจัยได้ดังนี้

1. เน้นการศึกษาปัญหาและความต้องการ โดยการร่วมกันของผู้เกี่ยวข้องในการวิเคราะห์สภาพปัจจุบันและความต้องการในการพัฒนา
2. เน้นการหาแนวทางการแก้ปัญหา ผู้ที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์หาแนวทางในการแก้ปัญหา โดยคำนึงถึงการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด
3. เน้นการมีส่วนร่วมในการเลือกแนวทางปฏิบัติ ถ้าทางเลือกในการปฏิบัติมีหลากหลายวิธีจะต้องมีการพิจารณาความเร่งด่วน หรือความสำคัญของปัญหาและวิธีการแก้ปัญหาใดจะให้ผลดีมากกว่ากัน
4. เน้นให้ผู้เกี่ยวข้องมีส่วนร่วม นำแนวทางการแก้ปัญหามาปฏิบัติ หรือนำกระบวนการมาร่วมแก้ปัญหา และสามารถดำเนินการได้ตลอดไป

ในส่วนของการเรียบเรียงวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้ ไม่ยึดติดกับรูปแบบอันเป็นมาตรฐานใด ๆ การรวบรวมข้อมูลจึงสามารถทำได้หลายรูปแบบ (โกวิท กระจ่าง, 2533, หน้า 43) การดำเนินการวิจัยนิยมใช้วิธีการวิจัยเช่นเดียวกับการวิจัยเชิงคุณภาพ แต่มีขั้นตอนมากกว่าคือจะต้องมีกิจกรรมปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาร่วมกับผู้ที่เกี่ยวข้องเพิ่มเข้ามา ตลอดจนถึงมีการติดตามและแก้ไขกิจกรรมให้สอดคล้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม กระบวนการในการทำกิจกรรมและการติดตามยังคงใช้วิธีการเชิงคุณภาพเช่นกัน (สุภาภรณ์ จันทวานิช, 2532, หน้า 72)

ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จะต้องระดมการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย เพื่อร่วมกันแสวงหาแนวทางการแก้ปัญหา และดำเนินการแก้ปัญหาร่วมกันได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะนำไปแก้ปัญหามีผู้เกี่ยวข้อง 3 ฝ่าย คือนักวิจัย ซึ่งเป็นตัวแทนของนักวิชาการ ที่สนใจเรื่องการพัฒนา นักพัฒนาซึ่งเป็นตัวแทนของฝ่ายรัฐบาล หรือองค์กรพัฒนาเอกชน และชาวบ้านที่เป็นตัวแทนของชุมชน ซึ่ง 2 ฝ่ายแรกเป็นฝ่ายคนนอกของชุมชน ส่วนชาวบ้านเป็นฝ่ายคนในชุมชน ทั้งสามฝ่ายนี้ควรมีบทบาทเท่าเทียมกัน ในการร่วมกำหนดปัญหาและเลือกแนวทางปฏิบัติการ ซึ่งเป็นการผสมผสานกันระหว่างความรู้เชิงทฤษฎี และระเบียบวิธีของนักวิจัย เป้าหมายและวัตถุประสงค์ของนักพัฒนา และความต้องการกับความรอบรู้ของชาวบ้าน โดยถือว่าข้อมูลในชุมชน ชาวบ้านจะเป็นผู้รู้ดีที่สุด ทั้งสามฝ่ายต่างมีโลกทัศน์ต่างกันไปตามกรอบแนวคิดที่ยึดถือ การทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะเป็นการเชื่อมโยงคุณสมบัติของแต่ละฝ่ายมาเอื้อแก่กัน เพื่อให้มีโลกทัศน์ร่วมกันเพื่อความเข้าใจร่วมกันในเรื่องของการร่วมพัฒนา ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ ความสัมพันธ์ของคุณสมบัติของแต่ละฝ่ายแสดงเป็นรูปภาพได้ดังนี้

ภาพที่ 1 ความสัมพันธ์การมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง
(สุภางค์ จันทวานิช, 2539, หน้า 70)

จากการศึกษาเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม สรุปได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเน้นที่การระดมความร่วมมือจากทุกฝ่ายในการแก้ปัญหา หรือการพัฒนาสภาพการณ์ใดสภาพการณ์หนึ่งให้ดีขึ้น ไม่มีรูปแบบหรือกระบวนการที่กำหนดไว้เป็นมาตรฐาน กิจกรรมและกระบวนการวิจัยยืดหยุ่นไปตามปัญหาที่จะทำการแก้ไข ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์ ส่วนใหญ่เป็นข้อมูลเชิงคุณภาพ ซึ่งจากข้อสรุปนี้ ผู้วิจัยจะใช้เป็นแนวทางในการวิจัยต่อไป

บทบาทของผู้มีส่วนร่วมในงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

บทบาทของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม อาจแบ่งออกเป็น 6 ชั้น ดังนี้ (พลิน แดงจวง, 2538, หน้า 14-15)

1. การเรียนรู้ร่วมกันเป็นช่วงแรกของการทำงาน เป็นการพบปะหรือแลกเปลี่ยนข่าวสาร ข้อมูลต่อกัน นับเป็นการเริ่มเปิดพรมแดนแห่งมิตรภาพ

2. การสร้างเงื่อนไขการเรียนรู้ ทั้งฝ่ายชาวบ้าน ฝ่ายนักพัฒนา และนักวิชาการ เริ่มสร้างเงื่อนไขการเรียนรู้ให้เกิดกับฝ่ายตรงข้าม เช่น นักพัฒนาอาจจะสร้างโดยการประชุม ฝึกอบรม และการดูงาน

3. การจำแนกบทบาทใน 2 ขั้นตอน ต่างก็วิเคราะห์บทบาทของแต่ละฝ่ายตลอดเวลา ในขั้นตอนนี้การจำแนกบทบาทจะเริ่มมีความชัดเจนยิ่งขึ้นว่าใครมีลักษณะคุณสมบัติอย่างไร มีความถนัดด้านใด

4. ขึ้นเห็นคุณค่า แต่ละฝ่ายเริ่มเห็นคุณค่า ความหมายของกันและกัน เริ่มที่จะหาแนวทางร่วมกันต่อไป

5. ขึ้นเผยแพร่ และขยายความร่วมมือเป็นการสรุปบทเรียน การทำงานจากในหมู่บ้าน และเผยแพร่ไปสู่หมู่บ้านใกล้เคียง และเริ่มต้นจากบทบาทแรกในหมู่บ้านต่อไปอีก

บทบาทของฝ่ายนักวิจัย

ในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จะเป็นการทำงานร่วมกันระหว่าง กลุ่มชาวบ้านกับนักวิจัยภายนอกชุมชน ซึ่งเป็นผู้ที่มีทักษะเฉพาะ เช่น ด้านการวิจัยการศึกษา การสาธารณสุข การจัดการอื่น ๆ ซึ่งโดยปกติ นักวิจัยมักจะไม่ใช่ผู้ที่จะมาใช้ชีวิตในชุมชนอยู่ ได้ตลอดปี การถ่ายทอดข้อมูลนั้นอาจถูกรองรับด้วยความเชื่อมั่นในเชิงวิชาการ หรืออุดมการณ์ จนทำให้ ชาวบ้านไม่สามารถเข้าใจได้เองแท้ (สุรางค์ จันทวนิช, 2539, หน้า 71) กมล สุคประเสริฐ (2540, หน้า 18) ได้กล่าวถึงบทบาทของนักวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ว่า นักวิจัยจะต้องมีความสามารถในการส่งเสริมบรรยากาศแบบประชาธิปไตยในชุมชนอย่าง เป็นกันเอง และเปิดเผย ด้วยวิธีการเช่นนี้ก็จะสามารถส่งเสริมชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการแสดง ความคิดและทำงานร่วมกันได้ และการนี้จะสามารถประสานงานในกระบวนการของชุมชนนี้ได้ นั้นต้องอาศัยความรู้ในเรื่องของชุมชนเป็นอย่างดี นักวิจัยจึงต้องเข้าใจปัญหาหลักและข้อขัดแย้ง ที่เกี่ยวข้องในชุมชน

บทบาทของฝ่ายนักปฏิบัติ

ฝ่ายนักปฏิบัติซึ่งเป็นตัวแทนของฝ่ายรัฐบาลหรือองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นฝ่ายที่ได้ รับผลการวิจัยที่มุ่งนำไปใช้เพื่อการแก้ปัญหาในการปฏิบัติงานที่เป็นอยู่ให้ดีขึ้น ฝ่ายนักปฏิบัติมี ส่วนสำคัญในด้านการวิจัยเชิงปฏิบัติการมีลักษณะการดำเนินการวิจัยว่า ได้ดำเนินการก้าวหน้า ไปมากน้อยเพียงใด ก่อให้เกิดปัญหาการเปลี่ยนแปลงในการปฏิบัติงานอย่างไร เพราะจุดมุ่งหมาย ที่สำคัญของการวิจัย คือ ต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในการปฏิบัติงาน การประเมินผล

จึงเป็นกิจกรรมที่ต้องการจะค้นหาว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงในการทำงานไปในทิศทางที่ต้องการมากน้อยเพียงไร (Lynton and Pareek, อ้างใน วิรุฬห์ นิลโมจน์, 2528, หน้า 53)

สำหรับแนวทางทั่วไปของนักปฏิบัติ ทวีป ศิริรัมย์ (2537, หน้า 20) ได้เสนอแนวทางปฏิบัติในการวิจัยเชิงปฏิบัติการไว้ดังนี้คือ

1. ต้องคิดว่าเราเองเป็นนักวิจัย จะต้องคิดว่าการทำวิจัยก็เหมือนกับการดำเนินชีวิตประจำวัน จะต้องดำเนินการตามวิธีทางวิทยาศาสตร์ที่มีเหตุผล และเป็นระบบ
2. การวิจัยเป็นสิ่งที่นักปฏิบัติเรียนรู้ได้ นักปฏิบัติต้องเข้าใจว่าการที่ตนเองมีความรู้ในทางทฤษฎี ไม่ใช่สิ่งที่ปิดกั้นการเรียนรู้ ต้องมีทัศนคติที่ดีต่อการเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ
3. ควรทุ่มเทเวลาทั้งหมดให้กับการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการ การทำวิจัยที่จะประสบความสำเร็จ จะต้องทุ่มเทเวลาตั้งแต่เริ่มจนถึงจุดสิ้นสุดของการเรียนรู้จะเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาที่ทำวิจัย
4. ต้องคิดว่านักวิจัยเป็นสมาชิกในทีมที่จะช่วยแก้ปัญหา แนวความคิดทางทฤษฎีของนักวิจัยเป็นสิ่งที่น่ารับฟัง อย่าปฏิเสธความคิดใหม่ ๆ ในทันทีโดยยังไม่ได้ศึกษาให้ถ่องแท้เสียก่อน
5. อย่าคิดว่านักวิจัยก้าวทำงาน ต้องมีความรู้สึกเป็นมิตร ถึงแม้ว่านักวิจัยจะเป็นบุคคลภายนอก ต้องคิดว่านักวิจัยจะมาช่วยเป็นหลักในการให้คำปรึกษา และทำงานร่วมกันเป็นทีม
6. ถ้ายังไม่เข้าใจ อย่าล้มเลิกความพยายาม นักปฏิบัติที่พบกับความยุ่งยากกับปัญหาในตอนแรก จะต้องทำใจว่าปัญหาทุกปัญหาสามารถแก้ไขได้
7. อย่าหวังผลมากเกินไป ต้องเข้าใจการทำงานวิจัยเป็นทีม โดยมีนักวิจัยเข้าร่วมด้วยก็อาจจะไม่ประสบผลสำเร็จก็ได้ ต้องทำใจที่ยอมรับความไม่สำเร็จ ขอเพียงว่าให้ใช้ความพยายามให้มากที่สุดในการแก้ไขปัญหาอย่างสุดความสามารถ ผลออกมาอย่างไรน่าจะพอใจ

บทบาทของฝ่ายประชาชน

บทบาทฝ่ายประชาชนในฐานะผู้ร่วมวิจัย เป็นวิธีการที่ให้ประชาชนซึ่งเป็นผู้วิจัยเข้ามามีส่วนร่วมวิจัยซึ่งผลของการวิจัยชาวบ้านสามารถนำมาใช้ประกอบการวางแผนดำเนินโครงการพัฒนาชุมชนของตนได้ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการวิจัยนั้น ประชาชนจะเป็นตัวหลักตลอดกระบวนการวิจัย ถือเป็นผู้ร่วมในการกำหนดแบบแผนในการวิจัย การรวบรวมข้อมูล การแปลความหมายข้อมูลเพื่อใช้ในการวางแผนในการดำเนินโครงการ และประเมินโครงการพัฒนาชุมชนของตนเอง การมีส่วนร่วมของชุมชนในลักษณะนี้ เป็นการเปิดโอกาส

ให้ชาวบ้านได้เรียนรู้วิธีการคิด การทำ และการแก้ปัญหา โดยผู้วิจัยเป็นผู้กระตุ้นให้เกิด การสนทนา การค้นคว้า การอภิปราย การวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุปัญหา และแนวทางในการ แก้ปัญหา ซึ่งจะนำไปสู่การพึ่งตนเองในแง่ของการแก้ปัญหาในชุมชนได้ต่อไป (โกวิท กระจ่าง, 2533, หน้า 41) และการมีส่วนร่วมของประชาชน จะทำให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเอง มีความ สามัคคี จนทำให้เกิดการพึ่งตนเองได้ เป็นการรวมกลุ่มคนที่มีความสามารถและมีศักยภาพใน การแก้ปัญหา การร่วมทำกิจกรรม ซึ่งมีความสำคัญกว่าผลที่ได้จากการกระทำนั้น แม้ว่าโครงการ วิจัยจะสิ้นสุดลงแล้ว แต่การมีส่วนร่วมก็จะมีอยู่ตลอดไป (อลิสรา ชูชาติ และคณะ, 2538, หน้า 4)

ลำดับขั้นตอนของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

กมล สดประเสริฐ (2540, หน้า 12-14) ได้เสนอขั้นตอนของกระบวนการวิจัย เชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นใน โครงการพัฒนาชุมชน ไว้ดังนี้

1. การเลือกชุมชนเป้าหมาย โดยการรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับชุมชนกำหนด เกณฑ์ในการคัดเลือก และประชุมคณะทำงานเพื่อตัดสินใจเลือก
2. สร้างบรรยากาศการยอมรับของชุมชน โดยการให้ผู้วิจัยเข้าไปทำงานร่วมกับ ชุมชน ทำให้ผู้นำชุมชนเกิดการยอมรับ และทำตัวให้เสมือนคนในชุมชนนั้น
3. ระบุและการแก้ไขปัญหาที่มีศักยภาพ
4. วางแผนเพื่อปฏิบัติ การกำหนดจุดประสงค์ กำหนดเวลา ทรัพยากร และกิจกรรม
5. การดำเนินงานตามแผนปฏิบัติงาน และการระดมทรัพยากรและการกำหนดงาน ที่ต้องดำเนินไปตามแผน
6. การประเมินผล ผู้วิจัยต้องให้มีการประเมินผล ระหว่างการวิจัย และแก้ไขให้ เสร็จในกรณีที่จำเป็น และเมื่อดำเนินการหมดทุกขั้นตอนให้มีการประเมินครั้งสุดท้ายโดย ผู้ร่วมวิจัยทุกฝ่าย
7. การทำให้ชุมชนใช้หลักการและเทคนิคที่ได้จากกระบวนการวิจัยมาแก้ปัญหา ผู้วิจัยมอบความรับผิดชอบให้แก่ชุมชนเพิ่มขึ้นตามลำดับ และในที่สุดจึงปล่อยให้องค์กรชุมชน จัดทำกันเอง
8. การถอนตัว จะเกิดขึ้นเมื่อผู้วิจัยได้ตรวจสอบแล้วว่าวิธีการของ PAR ได้ปลูกฝัง เข้าเป็นกระบวนการแก้ปัญหาของชุมชนแล้ว โดยประเมินได้จากการแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง และเมื่อสิ้นสุดกระบวนการ การรายงานผลจะต้องได้รับการเผยแพร่อาจใช้เอกสาร หรือ การเสนอผลงานให้ผู้ที่เกี่ยวข้องทราบ

จากหลักการ แนวคิดพื้นฐาน หลักเกณฑ์ วิธีการ บทบาทของผู้มีส่วนร่วม และ ขั้นตอนในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หากดำเนินการโดยใช้หลักทฤษฎี ตลอดจนปรับใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น จะทำให้กระบวนการวิจัยประสบผลสำเร็จ สามารถแก้ปัญหาให้เด็กได้อย่างต่อเนื่อง และในที่สุดจะกลายเป็นงานประจำที่ทุกฝ่ายดำเนินการโดยไม่รู้ตัวว่าเป็นงานที่เพิ่มขึ้นมา ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำมาเป็นแนวคิด และดำเนินการวิจัยครั้งนี้ให้มีประสิทธิภาพ

กระบวนการ AIC

ความหมายของกระบวนการ AIC

กระบวนการ AIC เป็นขั้นตอนการแก้ปัญหาโดยให้สมาชิกภายในกลุ่มได้ร่วมกัน แสดงความคิดเห็นวิเคราะห์ปัญหา และสร้างภาพจินตนาการที่ต้องการให้ชุมชนมีลักษณะตามที่สมาชิกในชุมชนต้องการ ไม่มีความขัดแย้งหรือโต้เถียงกัน กระบวนการนี้ได้มีผู้ให้ความหมายไว้หลายท่านดังนี้

ประเวศ วะสี (2535) ได้ให้ความหมายในเชิงวางแผนไว้ว่า

A = Appreciation หมายถึง การซาบซึ้งคุณค่า และการสร้างนโยบาย

I = Influence หมายถึง การสร้างความสัมพันธ์ หรืออิทธิพลระหว่างกัน

หรือการสร้างแผนกลวิธี

C = Control หมายถึง การควบคุมไปสู่การกระทำ หรือการสร้างแผนปฏิบัติการ

ทวีป อภิลิทธิ (2538) ได้ให้ความหมายในเชิงสร้างสรรค์ไว้ว่า

A = Appreciation หมายถึง การรับรู้ เห็นคุณค่า เข้าใจ เห็นใจ

I = Influence หมายถึง การมีปฏิสัมพันธ์ ส่งผลกระทบ

C = Control หมายถึง การจัดการ การควบคุม

พีระพงศ์ ทิพนาค (2540) ได้ให้ความหมายในเชิงปฏิบัติการไว้ว่า

A = Appreciation หมายถึง การสร้างความเข้าใจระหว่างชาวบ้านด้วยกัน

I = Influence หมายถึง การสร้างข้อตกลงร่วมกัน ระหว่างชาวบ้านด้วยกัน

C = Control หมายถึง การสร้างแผนปฏิบัติการร่วมกัน ระหว่างชาวบ้าน

ด้วยกัน

โดยให้ความหมาย AIC ว่าเป็นกระบวนการที่กระตุ้นให้ชาวบ้านทุกหมู่เหล่า มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ วางแผนพัฒนาหมู่บ้านของตนเองอย่างแท้จริง

ส่วนเจริญ ฟองศรี (2542) ได้ให้ความหมายของกระบวนการ AIC ไว้ว่าเป็น กระบวนการพัฒนาที่เปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องได้มีโอกาสสื่อสารแลกเปลี่ยนความรู้ และ ประสบการณ์ ข้อมูลข่าวสาร ซึ่งทำให้เกิดความเข้าใจถึงสภาพปัญหา ข้อจำกัด ความต้องการ และศักยภาพของผู้ที่เกี่ยวข้อง เป็นกระบวนการที่ระดมพลังสมองเพื่อแก้ปัญหาและแนวทางในการพัฒนาเชิงสร้างสรรค์

จากความหมายดังกล่าว พอสรุปได้ว่า กระบวนการ Appreciation Influence Control (AIC) เป็นกระบวนการที่ระดมความคิดเพื่อพัฒนาและแก้ปัญหาของสมาชิกในชุมชน โดยชุมชนได้เรียนรู้จากการทำงานร่วมกัน มีความเข้าใจถึงสภาพปัญหาข้อจำกัดและความต้องการของชุมชน

ความเป็นมาของกระบวนการ AIC

AIC เป็นกระบวนการในการบริหาร พัฒนาขึ้นโดย Dr. William E. Smith และTurid Sato แห่งสถาบัน ODII (Organizing for Development, An International Institute) กรุงวอชิงตันดีซี ประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งทั้งสองคนพบว่าทฤษฎีและวิธีการบริหารต่าง ๆ ที่มี มาก่อนนำมาใช้กับงานพัฒนาไม่ได้ผล เนื่องจากบุคคลและองค์กรที่เกี่ยวข้องกับงานพัฒนามี ความเข้าใจหรือไม่เข้าใจไปคนละทาง มีจุดมุ่งหมายและวิธีการปฏิบัติคนละอย่าง แต่มีผลกระทบ หรือ อิทธิพล (Influence) ถึงกันและกันทั้งในทางบวกและทางลบ ไม่มีใคร ควบคุม (Control) ใครได้ ต่างคนต่างทำกันไปคนละทางสองทางอาจจะไม่พอใจหรือขัดแย้งกัน และไม่เห็นคุณค่า (Appreciation) ซึ่งกันและกันหรืออาจเกลียดกันไปเลย การพัฒนาทั้งระบบจึงยุ่งยาก สับสน ขัดแย้งไม่มีพลังสร้างสรรค์เพียงพอและยากต่อการบริหารจัดการ จึงมีความจำเป็นที่องค์ประกอบ ทุกส่วนในระบบต้องมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างมีปฏิสัมพันธ์จากการปฏิบัติจริง (Interactive Learning through action) ระบบทั้งระบบจึงจะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็น คุณประโยชน์ วิธีการบริหารจัดการแบบ AIC ได้คำนึงถึงปัญหาข้างต้น จึงคิดว่าวิธีการที่จะทำ ให้ทั้งระบบเข้ามาทำงานและเรียนรู้ร่วมกัน โดยคำนึงถึงมิติทางสังคม จิตใจ วิทยาศาสตร์และ การบริหารจัดการ ซึ่งในวิธีการนี้ได้รับการนำไปใช้ในเรื่องที่ยาก ๆ ในหลายประเทศ และ พิสูจน์ว่าทำให้เกิดพลังงานสร้างสรรค์จริง เพราะวิธีการ AIC เป็นวิธีการที่จะทำให้ผู้มีส่วนร่วม ในการทำงานซึ่งเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) มาวางแผนการทำงานร่วมกัน

ระหว่างปี พ.ศ. 2533 – 2536 Dr. William E. Smith และTurid Sato ร่วมกับสมาคม พัฒนาประชากรและชุมชน และสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (อังกอร์อินทิ สติจูดส์, 2535, หน้า 4-6) ได้นำกระบวนการ AIC มาทดลองใช้ในประเทศไทย ได้ข้อสรุปว่า กระบวนการ AIC มีผลดีต่อการพัฒนาชนบทดังนี้

1. ช่วยกระตุ้นให้กลุ่มเป้าหมายตื่นตัวในการพัฒนา
2. ให้โอกาสผู้แทนกลุ่มชาวบ้านมีส่วนร่วมคิด ร่วมวางแผน และสร้างความเข้าใจถึงความจำเป็นในการพัฒนา
3. เน้นการวางแผนเป้าหมายการพัฒนาที่พึงประสงค์ในอนาคต
4. ชาวบ้านมีความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการ และมีการรวมกลุ่มเพื่อการพัฒนา
5. ช่วยให้นักพัฒนา เอกชน และภาครัฐทำงานร่วมกัน

ขั้นตอนของกระบวนการ AIC

ประเวศ วะสี ได้เสนอขั้นตอน กระบวนการ AIC มีอยู่ด้วยกัน 3 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 Appreciation คือการทำให้ทุกคนให้การยอมรับและชื่นชมคนอื่น โดยไม่รู้สึกรังหรือแสดงการต่อต้านหรือวิพากษ์วิจารณ์ ในกระบวนการขั้นตอนนี้ ทุกคนจะมีโอกาสแสดงออก อย่างทัดเทียมกันด้วยภาพ ข้อเขียน และคำพูด ถึงสถานการณ์ในปัจจุบัน และอยากเห็นความสำเร็จในอนาคตเป็นอย่างไร ซึ่งจะทำให้ทุกคนได้มีโอกาสใช้ข้อเท็จจริง เหตุผล ความรู้สึกตลอดจนการแสดงออกในลักษณะต่าง ๆ ตามที่เป็นจริงเมื่อทุกคนได้แสดงออก โดยได้รับการยอมรับจากคนอื่น ๆ จะทำให้ทุกคนมีความรู้สึกที่ดี มีความสุข ความอบอุ่น และเกิด “พลังร่วม” ขึ้นในระหว่างคนที่มาประชุมร่วมกัน และในช่วงของการแสดงออกว่าแต่ละคนอยากเห็นความสำเร็จในอนาคตเป็นอย่างไร เป็นการใช้จินตนาการที่ไม่ถูกจำกัดด้วยปัจจัยและสถานการณ์ต่าง ๆ ในปัจจุบัน จึงทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ การมองการณ์ไกล การมองภาพกว้าง และการคิดสิ่งแปลกใหม่ได้ดีกว่าการมองจากสภาพปัญหาหรืออุปสรรค ข้อขัดข้องในปัจจุบัน นั่นคือการใช้จินตนาการ (Imagination) จะทำให้เกิดวิสัยทัศน์ (Vision) ได้ง่ายขึ้น และเมื่อนำวิสัยทัศน์ของแต่ละคนมารวมกัน ก็จะมีพลังมากขึ้น กลายเป็นวิสัยทัศน์ร่วม (Shared Vision) หรือ อุดมการณ์ร่วม (Shared Ideal) ซึ่งได้แก่ “สิ่งที่มุ่งมาดปรารถนาอย่างสูงสุดร่วมกัน” นั่นเอง

ขั้นตอนที่ 2 Influence เป็นการใช้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ที่แต่ละคนมีอยู่ มาช่วยกันกำหนดวิธีการ หรือยุทธศาสตร์ (Strategy) ที่จะทำให้เกิดอุดมการณ์ร่วมกัน (Shared Ideal) ซึ่งจะเป็นการทำงานร่วมกันภายใต้ข้อจำกัด ที่ทำให้มีอิทธิพลต่อการนำไปสู่การสร้างสรรค์การทำงาน

ในขั้นตอนนี้ทุกคนยังมีโอกาสทัดเทียมกันในเรื่องที่จะให้ข้อคิดเห็นว่า วิธีการสำคัญที่จะทำให้บรรลุอุดมการณ์ร่วม นั้นประกอบด้วยอะไรบ้าง และเมื่อทุกคนได้แสดงความคิดเห็นแล้ว จึงนำวิธีการที่เสนอแนะทั้งหมดมาจัดหมวดหมู่ วิเคราะห์ และพิจารณาร่วมกัน จนกระทั่งได้วิธีการสำคัญที่กลุ่มเห็นร่วมกันว่าจะนำไปสู่ความสำเร็จตามที่กลุ่มต้องการ

ในการพิจารณาเลือกวิธีการสำคัญดังกล่าว สมาชิกกลุ่มจะมีปฏิสัมพันธ์ (Influence หรือ Interaction) ซึ่งกันและกันสูง รวมถึงการถกเถียง ได้แย้งด้วย ทั้งนี้เพื่อให้ได้วิธีการที่กลุ่ม เห็นร่วมกันว่าดีที่สุด แต่อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการได้แย้งในระดับวิธีการ โดยที่ยังมี อุดมการณ์หรือเป้าหมายร่วมกัน ฉะนั้นกลุ่มจะยังคงมีแนวโน้มที่จะรักษาความรัก สามัคคีไว้ได้

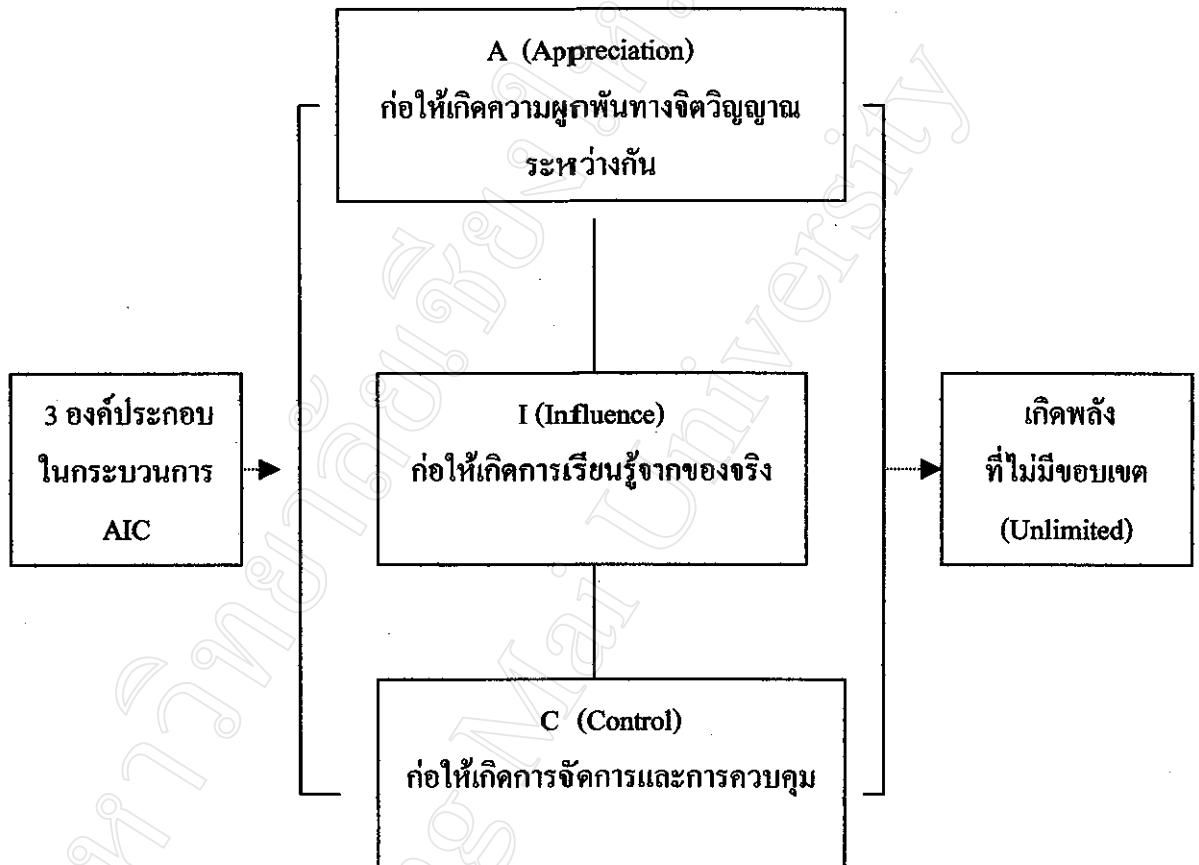
ขั้นตอนที่ 3 **Control** เป็นการนำเอาวิธีการหรือยุทธศาสตร์ มากำหนดเป็นแผน ปฏิบัติการ (Action Plan) หรือแผนดำเนินงานอย่างละเอียด การลงมือปฏิบัติ และการติดตาม ประเมินผลการปฏิบัติอย่างละเอียดว่าจะทำอะไร มีกำหนดเวลาอย่างไร มีเป้าหมายอย่างไร ใครรับผิดชอบงานหลัก ใครต้องให้ความร่วมมือ จะต้องใช้งบประมาณเท่าไร จากแหล่งใด จะมีรายได้จากการดำเนินการดังกล่าวหรือไม่ ถ้ามีประมาณว่าเท่าไร และรายละเอียดที่เห็นว่า ควรระบุไว้

ในขั้นตอนนี้สมาชิกแต่ละคนจะเลือกเองว่า สมาชิกจะเป็นผู้รับผิดชอบหลักในเรื่องใด จะเป็นผู้ให้ความร่วมมือในเรื่องใด จะเป็นผู้ร่วมคิดแผนปฏิบัติการในข้อใด เป็นการ กำหนดข้อผูกพัน (Commitment) ให้ตนเองเพื่อควบคุม (Control) ให้เกิดการกระทำอันจะนำไปสู่ การบรรลุผลที่เป็นเป้าหมายหรืออุดมการณ์ร่วมกันของกลุ่มในที่สุด

นอกจากการเข้ารับผิดชอบหรือให้ความร่วมมือตามแผนปฏิบัติการที่กลุ่มร่วมกัน กำหนดขึ้นแล้ว สมาชิกกลุ่มแต่ละคนยังอาจกำหนด ข้อผูกพันเฉพาะตัว (Personal Commitment) ได้อีกด้วย เพื่อเป็นการใช้พลังในส่วนของตัวเองแต่ละคนให้เกิดผลในทาง สร้างสรรค์มากที่สุด

นอกจากนี้ ประเวศ วะสี (อ้างแล้ว) ยังได้สรุปว่า กระบวนการ AIC จะสร้าง พลังสร้างสรรค์ขึ้น เมื่อฝ่ายต่าง ๆ เข้ามาทำกิจกรรมร่วมกันด้วยความรัก ความเมตตา ตัว “A” (Appreciation) นั่นคือ ธรรมอย่างสูง ได้แก่ ความรักและความเมตตาคนอื่น ต้องรับฟัง อดทน และยอมรับฟังความคิดเห็นของคนอื่น ซึ่งตรงกับหลักของพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น “A” ทำให้เกิดพลังความดีเข้ามา อาจเรียกว่าเป็น “การพัฒนาทางจิตวิญญาณ” (Spiritual Development) เมื่อคนที่เข้าร่วมกิจกรรมมีความรักความเมตตาต่อกันแล้ว ก็จะเกิดการเรียนรู้ ร่วมกันจากการทำงานด้วยกันที่เรียกว่า Interactive learning through action จึงทำให้การพัฒนา ประสบความสำเร็จ เพราะทำให้เกิดการเรียนรู้ที่แท้จริง ซึ่งมีพลังมาก ปกติคนเรียนรู้ยาก เพราะ ฉะนั้นการพัฒนาต้องการการเรียนรู้ อย่างมากของทุกฝ่าย นั่นคือ ต้องมี “I” (Influence) ได้แก่ การเรียนรู้ร่วมกันให้เกิดพลัง และต้องมี “C” (Control) ซึ่งได้แก่การจัดการ (Management) และแผนปฏิบัติการ (Action Plan) ที่กำหนดว่า ใคร ทำอะไร อย่างไร เมื่อใด มีค่าใช้จ่ายเท่าไร จะได้เงินจากไหน ถ้าไม่พอจะอย่างไร เป็นต้น

กระบวนการ AIC

ภาพที่ 2 กระบวนการ AIC

ขั้นตอนการปฏิบัติเพื่อทำให้เกิดพลังสร้างสรรค์ตามหลักการของกระบวนการ AIC
 ประเวศ วะสี (2535, หน้า 62-63) ได้เสนอขั้นตอนการปฏิบัติเพื่อทำให้เกิดพลัง
 สร้างสรรค์ตามหลักการของกระบวนการ AIC ไว้ดังนี้

1. มีการสร้างทีมของผู้ประสานงานที่เข้าใจเทคนิค AIC
2. ต้องรู้ว่าใครมีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ในระบบที่กำลังทำงานต้อง
 กำหนดรู้ว่าใคร (กลุ่ม หรือ องค์กรใด) บ้าง ที่จะมีส่วนได้เสียหรือให้ผลดีผลร้ายกับระบบที่กำลัง
 เกิดขึ้น
3. ร่วมวางแผน เชิญผู้แทนของทุกกลุ่มที่มีส่วนได้เสียมาวางแผนร่วมกันทั้ง 3 ขั้น
 ตอน คือ Appreciation Influence และ Control

นอกจากนี้ วันทนี จันทรเี่ยม (2541, หน้า 5-6) ได้เสนอหลักการสำคัญที่ผู้นำเอา กระบวนการ AIC ไปใช้ ไว้ดังนี้

1. ต้องรู้ว่าใครมีส่วนได้ ส่วนเสีย ในปัญหาที่กำลังคิดจะแก้ไข หรือได้รับผลกระทบอย่างไรกับเรื่องที่กำลังจะเปลี่ยนแปลง แก้ไข หรือพัฒนา
2. สร้างทีมงาน หรือผู้ประสานงานที่เข้าใจกระบวนการ AIC เพื่อทำหน้าที่ในระหว่างดำเนินกิจกรรมในกลุ่มย่อย
3. เชิญผู้มีส่วนได้ ส่วนเสียกับปัญหาหรือเรื่องที่กำลังจะแก้ไขมาปฏิบัติการร่วมกัน ถ้ามีจำนวนมากกว่า 10 คน อาจแบ่งกลุ่มย่อยก็กลุ่มก็ได้ ขึ้นอยู่กับสมาชิกและความเหมาะสม
4. การดำเนินงานให้เป็นไปบนพื้นฐานของความเข้าใจ การยอมรับ ซึ่งกันและกัน ดังนั้นผู้นำกิจกรรมต้องใช้ทักษะด้านมนุษยสัมพันธ์ก่อนดำเนินการ หรืออาจใช้กิจกรรมสร้างความคุ้นเคย ให้เกิดกับกลุ่มเสียก่อน เช่น เพลง เกม หรือกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ เป็นต้น
5. กระบวนการ AIC มีทั้งส่วนที่เป็นจุดเด่น คือเป็นกิจกรรมที่สามารถลดภาวะความตึงเครียด หรือการขัดแย้งทางความคิด แต่ก็มีจุดด้อยคือทำให้สาระหรือแก่นของเนื้อหาไม่เต็มที่
6. ผลงานทุกชิ้นที่เป็นของกลุ่มและรายบุคคลต้องนำมาชี้แจงและรายงานให้กับสมาชิกได้รับทราบ และนำไปติดบนแผ่นป้าย หรือกระดาน ให้ทุกคนมองเห็น
7. ต้องออกคำสั่ง หรือทำใบงานให้ชัดเจน พร้อมทั้งกำหนดเวลาให้รัดกุม และเตรียมสถานที่ปฏิบัติงานของกลุ่มย่อย
8. เตรียมวัสดุ อุปกรณ์ ให้พร้อม เช่น กระดาษชนิดต่าง ๆ สีเมจิก เทปขาว เป็นต้น

9. ผู้นำกิจกรรม ที่มาจากหน่วยงานอื่น จะสร้างบรรยากาศได้ดีกว่า เพราะสมาชิกที่มีส่วนได้ ส่วนเสีย จะระมัดระวังตัวมาก จนไม่อาจจะได้ข้อมูลที่แท้จริง

จากการที่ได้ศึกษากระบวนการ AIC ตามรายละเอียดข้างต้นจึงเห็นว่าการจะได้ข้อมูลในการวิจัยในครั้งนี้ ควรใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลของผู้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานภาคบังคับ 9 ปี ตามกระบวนการ AIC โดยใช้ขั้นตอนการจัดกิจกรรมดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 Appreciation

1. ทำความรู้จัก สร้างบรรยากาศที่เป็นกันเอง
2. แจ้งจุดประสงค์ ของการประชุม
3. แจ้งรายชื่อนักเรียนที่ไม่เรียนต่อทั้งหมด
4. แจ้งความต้องการของที่ประชุมในการแก้ปัญหานักเรียน

ที่ไม่เรียนต่อและออกกลางคัน

5. ให้ทุกคนเสนอความคิดเห็นโดยการพูด หรือเขียนปัญหาเกิดขึ้นกับเด็กในกลุ่มเป้าหมายได้ตามความเป็นจริง มากน้อยตามความต้องการ

ขั้นตอนที่ 2 Influence

1. จัดลำดับความสำคัญของปัญหา
2. ร่วมกันกำหนดวิธีการแก้ปัญหา
3. นำวิธีการที่เสนอแนะมาจัดหมวดหมู่ในการแก้ปัญหา ที่กลุ่มมีความ

เห็นเหมือนกัน

ขั้นตอนที่ 3 Control

นำวิธีการแก้ปัญหามากำหนดเป็นแผนการดำเนินงาน อย่างละเอียดโดยกำหนดมาตรการ หลักการและเหตุผล เป้าหมายการดำเนินงาน วิธีดำเนินการ กำหนดเวลา ค่าใช้จ่าย แหล่งงบประมาณ ผู้รับผิดชอบแต่ละกิจกรรม ผู้สนับสนุน ปัญหาที่อาจเกิดขึ้น วิธีการติดตาม และประเมินผล และอื่น ๆ ที่ควรนำมาพิจารณาเพิ่มเติม

นอกจากการประชุมกลุ่มแล้ว ผู้วิจัยคิดว่ากระบวนการ AIC ได้แทรกอยู่ทุกขั้นตอนในกระบวนการวิจัย และในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมสามารถนำเอากระบวนการ AIC ไปนี้ร่วมแก้ปัญหาได้ ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาชุมชน การพัฒนาการเรียนการสอน การพัฒนาองค์กร โดยการปรับใช้ให้เหมาะสมกับสภาพและบริบทของงาน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

แนวคิดของการมีส่วนร่วมเริ่มใช้มากขึ้นจนเป็นเรื่องปกติในการจัดทำโครงการ ผู้ทำโครงการจะให้วิธีการมีส่วนร่วมเป็นทางเลือกหนึ่งในกิจกรรมการทำงาน ดังนั้นจึงมีนักวิชาการ นักพัฒนาจำนวนไม่น้อยที่พยายามแสวงหาวิธีการช่วยเหลือชุมชนที่ค่อยโอกาสให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นและพบว่าการศึกษาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้ เป็นวิธีการหนึ่งที่ได้ผล ประกอบกับองค์การอนามัยโลก ธนาคารโลก ต่างก็ส่งเสริมและให้การเสนอแนะให้มีการสร้างเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยเน้นให้มีกระบวนการศึกษาไปพร้อม ๆ กันกับการวิจัย (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2538, หน้า 10) ดังนั้น การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นไปตามรูปแบบของการพัฒนา ซึ่งวันทนา บุศยวงษ์ (2535) ได้ศึกษาการพัฒนาแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อใช้ในโครงการส่งเสริมสุขภาพชีวิต เพื่อระดมการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้รูปแบบการมีส่วนร่วมโดยใช้ขั้นตอนของการวิจัยและการพัฒนา

คือการกำหนดสิ่งที่ต้องการพัฒนา ศึกษางานวิจัยที่ทำมาก่อน สร้างรูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และการตรวจสอบรูปแบบ ผลการศึกษาสามารถระดมการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยการเป็นแกนนำในการแก้ปัญหาโครงการส่งเสริมคุณภาพชีวิตเพื่อชาวนาบท แสดงให้เห็นถึงประสิทธิภาพในการทำให้เกิดการมีส่วนร่วม และความร่วมมือของชุมชน ไม่มีปัญหาของการบิดเบ่งข้อมูลจริง ชาวบ้านได้เรียนรู้วิธีการคิด การทำและการแก้ปัญหาด้วยตนเอง ได้เป็นอย่างดี ส่วนสุกัญญา อธิปอนันต์ (2542) ได้ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในงานส่งเสริมการเกษตร ศึกษาความต้องการพัฒนาหมู่บ้าน: กรณีศึกษาบ้านคงหมากไฟ และบทบาทเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ในการสนับสนุนการปฏิบัติงานของ อบต. : กรณีศึกษาอำเภอเมืองและอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ โดยใช้กระบวนการ AIC ในการเก็บข้อมูล โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำผลไปพัฒนางานที่รับผิดชอบ เพื่อการวิเคราะห์การปฏิบัติงาน ปัญหาที่เกิดขึ้นและการเก็บข้อมูลโดยใช้กระบวนการ AIC จะทำให้ได้ข้อมูลที่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยอย่างแท้จริง เพราะผู้ถูกวิจัยได้ทราบถึงประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย ทำให้ผู้วิจัยทราบปัญหา สาเหตุของปัญหา และแนวทางที่จะใช้ในการแก้ปัญหานั้น นอกจากนี้สำนักงานโครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ จังหวัดกระบี่ (2538) ได้นำการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไปใช้ในการดำเนินงานโครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของกระทรวงศึกษาธิการในจังหวัดกระบี่ ซึ่งโครงการดังกล่าวมีเป้าหมายเพื่อขยายโอกาสและปรับปรุง คุณภาพการศึกษาขั้นพื้นฐานและการศึกษาเพื่ออาชีพให้กลุ่มผู้ด้อยโอกาสได้รับการบริการที่ดีขึ้น โดยมีจุดประสงค์เพื่อเพิ่มขีดความสามารถของเจ้าหน้าที่และผู้ปฏิบัติงาน กับเจ้าหน้าที่ที่มาจากส่วนกลาง หรือหน่วยงานเอกชนอื่น ๆ กับตัวแทนชุมชน โดยใช้วิธีการที่มุ่งเน้นให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในขณะทำงาน มีส่วนร่วมในโครงการดังกล่าวทั้งระยะสั้นและระยะยาว มีการติดตามประเมินผลด้วยวิธีการสัมภาษณ์ ตรวจสอบผลงาน การสังเกต การสนทนากลุ่ม (Focus Group) ร่วมกับคณะทำงานโครงการในทุกระดับ ปรากฏผลในการวิจัยว่า ชุมชนได้มีความรู้สึกที่ดีขึ้นต่อโรงเรียนและการจัดการศึกษาของโครงการ โดยได้จากการบอกเล่า และแสดงออกในทางที่ดีของสมาชิกในชุมชน การให้ข้อเสนอแนะและการให้ความร่วมมือในการปรับปรุงโรงเรียนและจัดกิจกรรมอันเป็นประโยชน์ต่อโรงเรียนในปี 2542 อนรรักษ์ ปัญญาวัฒน์ และคณะได้ทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาศักยภาพการขยายแผนปัจจุบัน เฉพาะยาบรรจสุเสร็จที่ไม่ใช่ยาอันตราย หรือยาควบคุมพิเศษในจังหวัดลำพูนและเชียงใหม่ ระยะที่ 3 – 4 ผลการวิจัยสรุปได้ว่า บุคลากรขยายที่ผ่านการฝึกอบรมตามโครงการพัฒนาบุคลากรขยาย เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางบวก และแนวทางในการพัฒนาศักยภาพของบุคลากรขยายอยู่ในระดับที่น่าพอใจ โดยตรวจสอบได้จากการใช้กระบวนการ AIC PRA โดยพิจารณา

ได้จากการยอมรับของสมาชิกกลุ่มเจ้าหน้าที่ของรัฐและกรรมการชมรมร้าน ความสามารถในการประยุกต์ใช้ PAR และการสร้างความเข้มแข็งขององค์กร

ในด้านการจัดกิจกรรมการสอนในโรงเรียน แสง อินทวงศ์ (2539) ได้ศึกษากระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อนำไปสู่การสร้างเสริมลักษณะนิสัยรักการอ่านของนักเรียนในโรงเรียนสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาอำเภอสนทราย พบว่าเป็นกระบวนการและกิจกรรมที่นำไปสู่การปฏิบัติได้ ผู้เกี่ยวข้องได้มีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา ตั้งแต่การร่วมกันคิดวิเคราะห์ และวางแผน ร่วมกันปฏิบัติตามแผน และร่วมกันประเมินผลการทำงานร่วมกัน กิจกรรมที่กำหนดไว้ส่วนใหญ่ดำเนินการได้ นักเรียนได้อ่านหนังสือตามกิจกรรมที่ผู้เกี่ยวข้องร่วมกันจัดอย่างต่อเนื่อง ก่อนการวิจัย นักเรียนส่วนใหญ่จะอ่านหนังสือเมื่อครูกำหนดให้อ่านเท่านั้น หลังการวิจัย นักเรียนประมาณร้อยละหกสิบ มีพฤติกรรมในการต้องการอ่านหนังสือเอง ส่วนนักเรียนในโรงเรียนควบคุม จะอ่านเมื่อมีการกำหนดให้อ่านเท่านั้น

จะเห็นได้ว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นงานพัฒนาที่อยู่บนพื้นฐานว่านักวิจัย นักพัฒนา และชาวบ้าน ทำวิจัยร่วมกัน โดยมีการหาข้อเท็จจริงจากชุมชน การแสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา โดยที่ชาวบ้านเป็นคนให้ข้อมูล มีการปฏิบัติเพื่อการแก้ปัญหา ที่เกิดในชุมชนเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนเอง การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเป็นการพัฒนาที่อยู่บนพื้นฐานของการแสวงหาข้อมูลอย่างเป็นระบบ หลายวิธีการ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของการวิจัยโดยวิธีการนี้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติตามพระราชบัญญัติการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาภาคบังคับ

ได้มีการวิจัยเพื่อหาสาเหตุของการที่เด็กเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 แล้วไม่เรียนต่อในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น โดยหน่วยงานของรัฐหลายหน่วยงาน เช่น กรมสามัญศึกษา (ม.ป.ป) และสำนักงานศึกษาธิการเขต เขตการศึกษา 6 (2536) ซึ่งสรุปดังนี้

1. นักเรียน ผู้ปกครอง ไม่เห็นคุณค่าหรือประโยชน์ของการเรียนต่อในระดับมัธยมศึกษา
2. ไม่กล้าเสี่ยง เนื่องจากเห็นคนเรียนสูงๆ ในท้องถื่นจบแล้วไม่มีงานทำ
3. ผู้ปกครองมีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดี ต้องการให้เด็กช่วยทำงานบ้าน และช่วยครอบครัวหารายได้
4. การคมนาคมระหว่างบ้านกับโรงเรียนห่างไกล ไม่สะดวกในการเดินทาง
5. นักเรียนมีผลการเรียนอ่อน และคิดว่าเรียนไม่ไหว
6. ค่าใช้จ่ายในการเรียนสูง

7. นักเรียนมีภาระที่ต้องรับผิดชอบ
8. เพื่อนนักเรียนส่วนใหญ่ไม่เรียนต่อ
9. ไม่ทราบว่ามีโครงการขยายโอกาสทางการศึกษา ซึ่งให้เรียนโดยไม่ต้องเสียเงิน

บำรุงการศึกษา

10. จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 แล้วรู้สึกรู้ว่าเป็นหนุ่มเป็นสาว อายุที่จะต้องเรียน
11. ผู้ปกครองย้ายที่อยู่บ่อย ๆ

ส่วนความต้องการของนักเรียนนอกเหนือจากที่โรงเรียนได้จัดไว้ให้คือ การออกค่าใช้จ่ายในการเรียน และสิ่งสนับสนุนที่ช่วยในการเรียนอย่างจริงจัง จัดทุนการศึกษาให้กับนักเรียน และรณรงค์ให้ผู้ปกครองเห็นความสำคัญของการศึกษา โรงเรียนปรับปรุงการจัดการเรียนการสอน การบริหารการศึกษาให้มีประสิทธิภาพ และให้เป็นการศึกษาภาคบังคับ

นอกจากนี้ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานรัฐมนตรี ร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2542) ได้มีการวิจัยเพื่อหาแนวทางวิธีการ และนวัตกรรมที่ใช้แก้ปัญหาการออกกลางคันโดยผู้บริหารโรงเรียนและครูผู้สอนได้ให้ข้อเสนอแนะดังนี้

ข้อเสนอแนะของผู้บริหารโรงเรียน

1. จัดหาทุนการศึกษาให้
2. โรงเรียนประชาสัมพันธ์ และอธิบายชี้แจงเหตุผลในการศึกษาให้แก่ผู้ปกครอง

และ นักเรียนเข้าใจอย่างจริงจัง

3. กำหนดมาตรการและติดตามอย่างจริงจัง เกี่ยวกับการที่นักเรียนขาดเรียนบ่อย

และเป็นเวลานาน ๆ เพื่อศึกษาปัญหาและหาแนวทางแก้ไข

4. มีกฎหมายบังคับ กำหนดบทลงโทษการออกกลางคันของนักเรียน
5. การแนะแนวการศึกษา แก้ปัญหาต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพและต่อเนื่อง

ข้อเสนอแนะของครูผู้สอน

1. การอำนวยความสะดวก ได้เสนอมาตรการในการแก้ปัญหาดังนี้
 - 1.1 ประชาสัมพันธ์ให้ผู้ปกครองและนักเรียนเห็นความสำคัญของการศึกษา
 - 1.2 จัดหาทุนการศึกษาเพื่อช่วยแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจของนักเรียน
 - 1.3 ส่งเสริมให้นักเรียนมีรายได้ระหว่างเรียน
 - 1.4 จัดหาอาชีพให้แก่ผู้ปกครองทำเป็นหลักแหล่งเพื่อให้มีรายได้เพิ่มขึ้น
 - 1.5 สนับสนุนงบประมาณและวัสดุในการศึกษา เช่น อุปกรณ์ในการศึกษา

เช่น หนังสือเรียน เครื่องแบบนักเรียน เป็นต้น

2. การบริหารจัดการ ได้เสนอมาตรการในการแก้ปัญหา ดังนี้

2.1 สำรวจข้อมูลของนักเรียนแต่ละคน เพื่อติดตามดูสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น

2.2 ออกกฎหมายควบคุมเกี่ยวกับการศึกษา โดยจะต้องเรียนจบชั้น

มัธยมศึกษาปีที่ 3

2.3 จัดประชุมผู้ปกครองนักเรียนเพื่อประสานความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับ

ชุมชน

2.4 สร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ครูกับนักเรียน และนักเรียนกับนักเรียนด้วยกัน

2.5 คณะครู ผู้ปกครอง และกรรมการโรงเรียน ควรเอาใจใส่ดูแลนักเรียนที่รับผิดชอบอย่างสม่ำเสมอ

2.6 โรงเรียนประสานกับหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อหาทางช่วยเหลือผู้ปกครองนักเรียนที่มีปัญหาอย่างต่อเนื่องและจริงจัง

2.7 โรงเรียนจัดกิจกรรมแนะแนว จัดสอนซ่อมเสริม

2.8 จัดประชุมผู้ปกครองนักเรียนแต่ละชั้นเพื่อพบครูประจำชั้นทุกภาคเรียน หลังจากแจ้งผลการเรียน เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น

3. การเรียนการสอน ได้เสนอมาตรการในการแก้ปัญหา ดังนี้

3.1 จัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่ดึงดูดความสนใจมีมาตรฐาน และชุมชนยอมรับ

3.2 จัดการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับความต้องการของนักเรียนและชุมชน

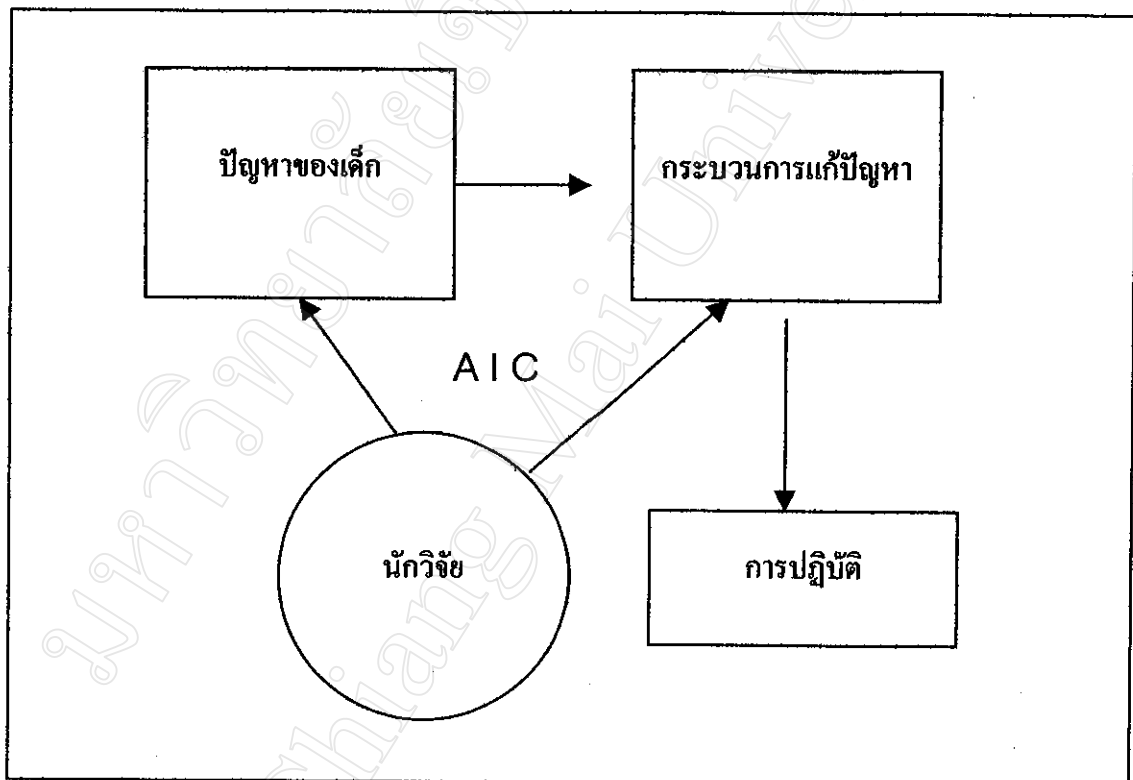
4. อาคารสถานที่ และอุปกรณ์ ได้เสนอมาตรการในการแก้ปัญหา ดังนี้

4.1 จัดบรรยากาศสภาพภายในโรงเรียน ปรับปรุงสิ่งแวดล้อมให้น่าอยู่ มีความปลอดภัย อบอุ่น และสวยงาม

4.2 สิ่งแวดล้อมควรสงบสุข มีการแก้ไขปัญหาดังกล่าว และมีการป้องกันสารเสพติด

กรอบแนวคิดการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อแก้ปัญหาให้เด็กวัยเรียนในตำบลห้วยหว้าให้ได้เรียนในระดับมัธยมศึกษา ทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน โดยผู้วิจัยมุ่งที่จะใช้การมีส่วนร่วมของผู้วิจัยซึ่งทำงานในหน้าที่ประสานงาน ผู้ปฏิบัติ ซึ่งได้แก่ผู้บริหารโรงเรียน ครูผู้สอน และผู้นำชุมชน และฝ่ายผู้ปกครองเด็ก ซึ่งทุกฝ่ายมีความต้องการที่จะให้เด็กได้ได้รับการศึกษาภาคบังคับ 9 ปี โดยมีกรอบแนวคิดการวิจัยดังนี้

ภาพที่ 3 กรอบแนวคิดการวิจัย